

© Weyer Lili

nka
Nemzeti Kulturális Alap

2000

IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP

Szerkeszti: Ambrus Judit, Barabás András, Czeglédi András, Margócsy István, Trencsényi Balázs.
Munkatársak: Kovács János Mátyás, Szilágyi Ákos

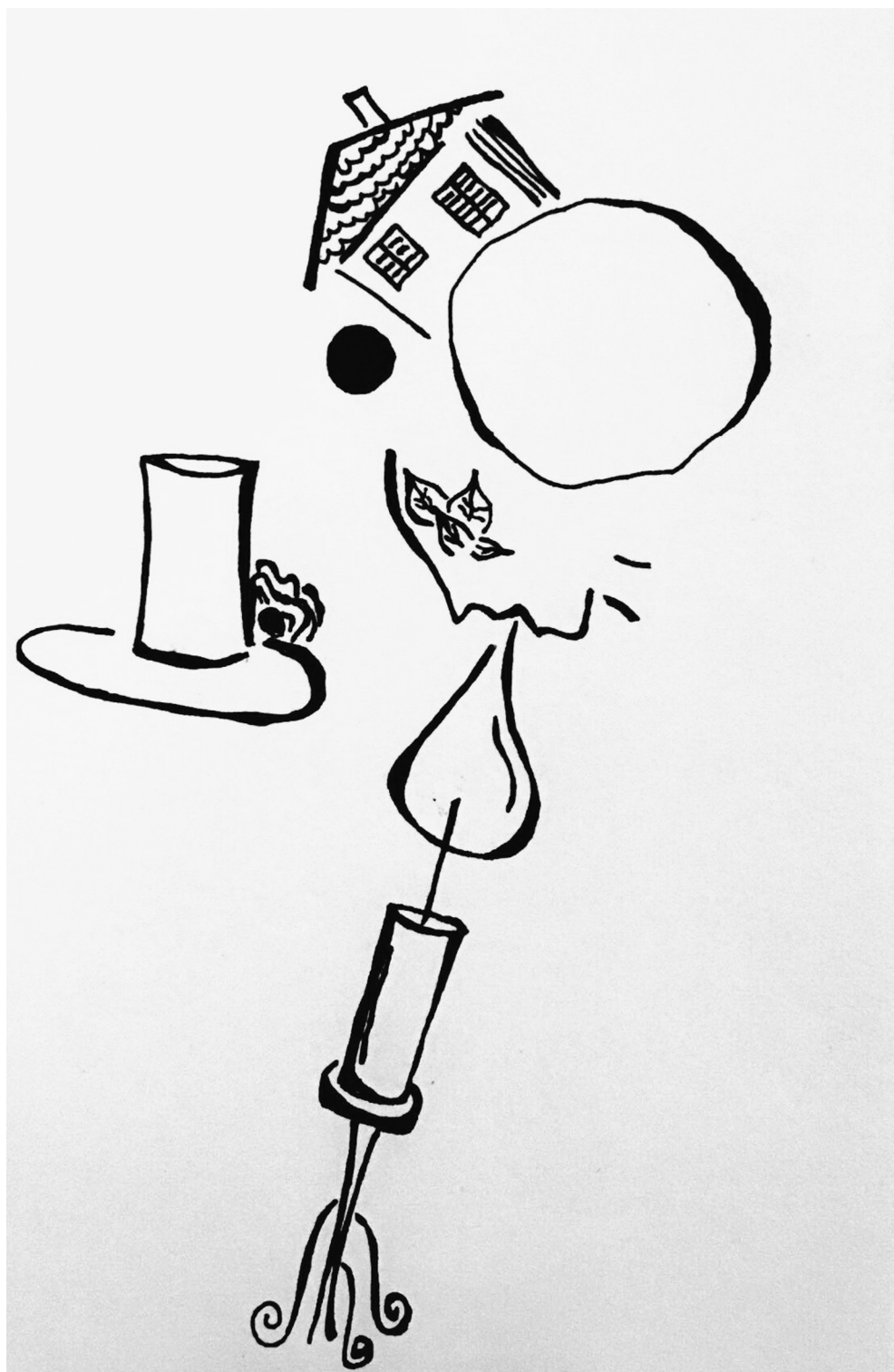
Gombár Csaba • Panait Istrati • Almási Miklós
Áfra János • Kállay Eszter • Mécs Anna
Papp-Zakor Ilka • Bödecs László • Fehér Renátó
Lázár Bence András • Ambrus Judit
Nyerges Gábor Ádám • kabai lóránt
Janáky Marianna • Léderer Pál • Weyer Lili

ÁRNYÉKÁBAN

2019. 1. szám

Ára: 700 Ft

© Weyer Lili

E SZÁMUNK SZERZŐI

Almási Miklós (1932) az MTA rendes tagja, filozófus, esztéta, kritikus

---

Ambrus Judit kritikus szerkesztő

Áfra János (1987) költő, szerkesztő

Bödecs László (1988) költő, szerkesztő. Legutóbbi kötete: *Az árvíz helye* (2018)

Fehér Renátó (1989) költő, szerkesztő. Legutóbbi kötete: *Holtidény* (2018)

Gombár Csaba (1939) politológus

Istrati, Panait (1884–1935) román író

Janáky Marianna 11 éve kezdett el írni, azóta rendszeresen publikál

---

kabai lóránt (1977) költő, az irodalmi tér legelszántabb kultúr csaposa

---

Kállay Eszter (1994) a bécsi Képzőművészeti Akadémia hallgatója

---

Lázár Bence András (1989) költő

Léderer Pál szociológus

Mécs Anna (1988) az írás foglalkoztatja

Nyerges Gábor Ádám (1989) író, költő, szerkesztő

Papp-Zakor Ilka író, műfordító. Eddig két kötete jelent meg

Weyer Lili (2001) gimnáziumi tanuló

E számunkat Weyer Lili grafikáival illusztráltuk.

Kedves Olvasónk!

Öröm lenne számunkra, ha előfizetne lapunkra.
Az éves előfizetési díj **5200 forint**, így postán érkezik a 11 lapszám.
Vagy vegye fel a **2000**-ket a Magvető Cafében, így az éves előfizetés **3500 forint**.

Mentor Irodalmi Alapítvány
10201006-50165757-00000000, K&H Bank Zrt.

Írja meg címét nekünk: ketezer.lap@gmail.com
Köszönjük!

2000

I R O D A L M I É S T Á R S A D A L M I H A V I L A P

31. ÉVFOLYAM 1. SZÁM

Gombár Csaba: <i>Európa keleti felén minden máshogyan volt</i>	3
Panaít Istrati: <i>Az ember, aki nem csatlakozik semmihez</i>	9
Almási Miklós: <i>Az eltűnt valóság árnyékában</i>	14
<hr/>	
<i>Tatárszentgyörgy árnyékában</i>	22
Áfra János: Vadászok	24
Kállay Eszter: alakváltó	28
Mécs Anna: <i>Pici, piros r betű</i>	29
Papp-Zakor Ilka: <i>Cím nélkül</i>	32
Bödecs László: IX.	35
Fehér Renátó: [kibetűzhetetlen]	37
Lázár Bence András: Versek	41
Ambrus Judit: <i>Hanghelyet</i>	45
Nyerges Gábor Ádám: romantika	50
kabai lóránt: a hátamról...	52
Janáky Marianna: <i>Mint két tojás</i>	53
<hr/>	
Léderer Pál: Az enyészetbe tartó indián II. rész	59
Weyer Lili grafikái	

FELELŐS SZERKESZTŐ: MARGÓCSY ISTVÁN

SZERKESZTŐK: AMBRUS JUDIT, BARABÁS ANDRÁS, CZEGLÉDI ANDRÁS, TRENCSENYI BALÁZS

MUNKATÁRSAK: KOVÁCS JÁNOS MÁTYÁS, SZILÁGYI ÁKOS

OLVASÓSZERKESZTŐ: AMBRUS JUDIT **LAPTERV:** SZÜTS MIKLÓS

ALAPÍTÓ SZERKESZTŐK: [BOJTÁR ENDRE] HERNER JÁNOS, HORVÁTH IVÁN, LENGYEL LÁSZLÓ, TÖRÖK ANDRÁS

KORÁBBI SZERKESZTŐINK, MUNKATÁRSAINK: KÁLMÁN C. GYÖRGY, NAGY MÓNICA ZSUZSANNA

[RÉTI PÉTER] SZÜTS MIKLÓS

LEVÉLCÍM: 1380 Budapest, Pf.: 1090. **E-MAIL:** ketezer.lap@gmail.com **INTERNET:** www.ketezer.hu

FACEBOOK: <https://www.facebook.com/2000IrodalmiEsTarsadalmiHavilap>

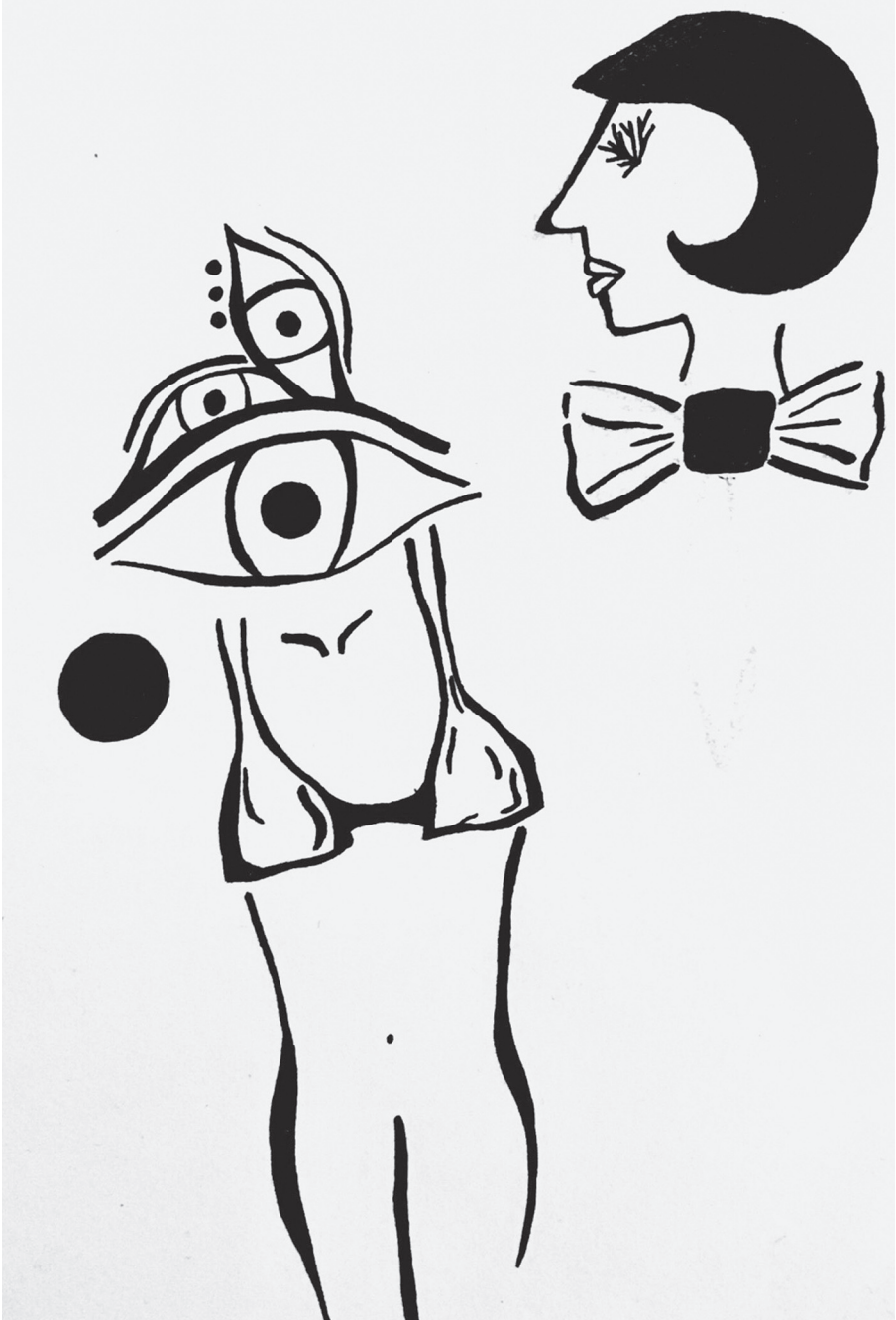
KIADJA A MENTOR IRODALMI ALAPÍTVÁNY. FELELŐS KIADÓ: CZEGLÉDI ANDRÁS.

KÉSZÜLT GOUDY ÉS OFFICINA BETŰKKEL. TÖRDELÉS: SÖRFŐZŐ ZSUZA.

NYOMDAI NYOMÁS, KÖTÉSZET: ADUPRINT KFT. FELELŐS VEZETŐ: TÓTH BÉLÁNÉ

ISSN 0864-800X. RÉGEBBI SZÁMAINK KORLÁTOZOTT MENNYISÉGBEN KAPHATÓK AZ ÍRÓK BOLTJÁBAN.

TÁMOGATÓNK: NEMZETI KULTURÁLIS ALAP

© Weyer Lili

Európa keleti felén minden máshogyan volt

1968

„Honnan? Hová? Kivel?” Ezeket a kérdéseket 1968-ban Ivan Svitak, cseh filozófus tette fel a Prágai tavasz idején – és meg is válaszolta: „Ázsiából Európába – még hozzá egyedül”. A szimbolikus, mély jelentésű, de többértelmű 1968-as évszám egyik fényes oldalára világító szavak ezek, hisz a világraszóló életforma-változást jelölő 1968 egyik, könnyelműen feledésre ítélt kelet-európai politikai jelentésére utalnak. Ehhez fűzők néhány megjegyzést.

De mi is történt akkoriban? Fél évszázaddal ezelőtt egy különös, turbulens áramlás futott körbe a világon, minden kontinensen. Zendült, lázadt az egyetemi ifjúság. Globális egyidejűségében eladdig példátlan jelenségnek lehettünk ta-

núi. Tekintet nélkül arra, hogy mely nagyhatalmi szféráról volt szó, a fiatal egyetemi oktatók és hallgatók nemcsak a náluk fennálló politikai renddel, hanem egyúttal a társadalmi életvilág egészével szemben követeltek szenvedélyesen valami jobbat, szebbet, valami alternatívát. A kapitalizmussal szemben is, a szocializmussal szemben is, vagy országuk függő, gyarmati helyzetével szemben is. Ebben a meghökkentően világ-méretű megmozdulásban, amikor minden lakott földrészen, igen, még Melbourne-ben, Sydneyben is, tucatjával, százával tartóztatták le a lázongó, fiatal értelmiségieket. Akkor a demokratikus szocializmus cseh politikusai és támogatói valóban egyedül voltak a „béketáborban”, és meghirdetett céljukat tekintve, az egész világon.

Ugyanakkor Európa keleti felén, a szovjet birodalom árnyékában – ahhoz képest, hogy mekkora demonstratív ütközések és ember-

---

Jelen szöveg az ELTE Jogi Karán egy 1968-ról szóló előadássorozat részeként hangzott el 2018 őszén.

áldozatok voltak Ázsiában vagy Latin-Amerikában – nem történt semmi. Mindennek országonként, az emlékezők és a történészek tollából, könyvtárnyi az irodalma. Az 1968-as viharos év történéseinek, az életforma-forradalomnak oly nyilvánvaló, és a mában is folytatódó a hatástörténete (a metoo-mozgalomtól a környezetvédelemig), hogy okaira rá se kérdezünk. Lehet, hogy csak a saját, korlátozott ismereteim miatt, de nem ismerem ennek az ötven éve szinte mindenkit mellbevágó globális egyidejűségnek, egy fiatal értelmiségi nemzedék lázadásának a részletes indítóokait. A csak a gazdasági, piaci állapotokra vagy a televíziós híradások elterjedésére szoruló utalások épp oly elégtelenek, mint jobb híján a nemzetközi trendek, az idő szele vagy a korszellem emlegetése – mert hát, mi is lenne az?

Nem tudom tehát feltárni e világ-méretű események okhálózatát, de hátha kíváncsívá tehetek bárkit is ez iránt, hangsúlyozni szeretném, hogy 1968 nem csak az, ami Párizsban történt – ha mégoly jelentős volt önmagában az is. Ami a világsajtót bejáró párizsi barikádokon emlékezetes, és minduntalan képekben felidézett, az valóban sok ökölrázás volt. A nyugat-németországi egyetemeken is – noha megrázó látványossággal tiltakoztak és vették véres komolysággal

még a szabadszerelmet is – mindez jó módú fiatalok játszadozásnak tetszett ahhoz képest, hogy ugyanekkor Kairóban, meg Alexandriában óriási sztrájkok és halottak is voltak, hogy Lahoréban és Karachiban az utcára özönlő tanulóifjúság generációs forrongása megdöntötte a katonai diktatúrát, hogy a mexikói fiatalok zendülése nyomán halottak tucatjai maradtak az utcaköveken, és sokan, nagyon sokan kerültek börtönökbe. Az eseményekben nyakig résztvevő baloldali szocialista angol Tony Judt, a pakisztáni trockista Tariq Ali vagy a balos, libertáriánus és ma Európapolitikus Cohn-Bendit szinte semmiben nem értenek egyet 1968-at illetően, de abban igen, hogy ami Párizsban vagy Berlinben történt, az kismiska ahhoz képest, amit máshol mertek, tudtak, tettek az értelmiségi fiatalok. És tegyük hozzá, mind e mögött ott komorlott a vietnámi háború, és mindaz, ami még abban az évben az Egyesült Államokban történt. Hogy lelőtték Kennedy elnök öccsét, aki nem melleleg az Egyesült Államok elnökségére pályázó szenátor volt, két hónappal előbb pedig Martin Luther Kinget, a fekete prédikátort – és másokat is. Ilyen háttér előtt – hogy egy morzsányi esettel érzékeltessem az ottani és akkori közhangulatot – történt például, hogy Catonsville világszerte ismeretlen marylandi kisvárosban kilenc civil, köztük két katolikus pap, önkénye-

sen bement a helyi hadkiegészítő irodába, százával-ezrével hordta ki a hadkötelesek aktáit, arra aztán házi készítésű napalmot öntöttek, és a lángoló máglya köré térdelve a békéért imádkoztak.

Ilyen és hasonló történések tarkították akkor az amerikai hétköznapokat. Ez a vietnami háború ideje volt, és épp akkor kapott nagy pofont a vietnámiaktól az amerikai hadsereg a nevezetes Tet-offenzíva idején, ami csak növelte a háborúellenes fiatalok establishment-ellenességét, ahogy akkoriban emlegették az uralkodó rendet. De ezzel a catonsville-i epizóddal egyúttal egy amerikai sajátosságra, az egyházak szerepére is utalnék, mert nemcsak Luther King volt prédikátor a hivatalosság kontesztációjában (ez is akkori fogalom), hanem sok más rabbi, katolikus pap vagy protestáns tiszteletes vett részt az ellenállásban, ami máig sajátos fénytörést ad az amerikai eseményeknek. A különféle rohamkocsik szirénázása, a rendőri és TV helikopterek süketítő zaja kísérte mindig a rohamrendőrök és a diákok könnygázos, utcai ütközéseit, s ez aztán meghökkenést, döbbenetet váltott ki a hallgató Amerikából, a „csendes többségből”. Ez volt a mindennapok íze Amerikában, egészen Nixon elnök bukásáig.

Ehhez képest Európában „lájtosabban” történtek a dolgok. A prágai tavasz gazdasági és politikai reformokat ígért Csehszlovákiában, ami ott és akkor, mint a demokrácia és a piacgazdaság irányába tett lépés teljesen egyedülálló volt. A nyugat-európai diákmozgalmak és hangadók, megcsömörlötten a fogyasztói társadalom álságosságaitól, és szöges ellentétben azzal, amit prágai társaik követeltek, inkább egy szocialisztikus, kollektivista irányban keresték a trockista és maoista zamatú kibontakozást. Mivel jómagam a prágai változások ígéretével, vagyis a szocializmus megreformálhatóságával, a demokratikus szocializmus céljaival szimpatizáltam, bizony, némi gyanakvással tekintettem erre, és jobbára csak színes kavargásnak láttam azt, amit a párizsi és a berlini diákok tettek. Azt is, amikor szegénységük vagy kilátástalanságuk miatt rendőr-uniformisba bújt falusi legényekkel dulakodtak az utcán maoista révülettel vezetve. És ez nem mostani álláspontom, ezt biztos tudom, hiszen, Lengyel László és néhai közös barátunk, Papp Zsolt sokszor hányták szememre szerintük begyepesedett álláspontomat. Beismerem, akkoriban nem láttam át ennek a diákmozgalomnak az életforma-változtató, mára egész életvilágunkat áthangoló, jó irányú hatását, de generációs elfogultságunkkal, stratégiai céljaikkal, politikai álmo-

dozásaikkal akkor – valóban – nem értettem egyet.

Az előbb említett Tony Judt, aki Cambridge-ben élte át az akkori eseményeket, halála előtt diktált esszéiben világosan mutatja be Európa nyugati és keleti fele közötti kontrasztot ebben az esetben is. Az 1968-as angliai és nyugat-európai tapasztalatait – valójában radikális és kavargó felhőjárása után – majd csak Prágába látogatva érti meg: hogy egészen más célokat és menynyivel nagyobb kockázatot vállaltak, és voltak távlatosan vakmerőbbek cseh kortársai. Mert Prágai tavasz ide, meg demokratikus szocializmus oda – hisz’ a hivatalos csehszlovák politikai vezetésben is voltak reformerek – Európa keleti felében sokkal nagyobb dolog volt valakinek kinyitni a száját, mint Cambridgeben. És valóban, a lázadó Cambridge szinte bájos – ahogyan Tony Judt elmeséli, hogyan kergették meg Dennis Healey brit hadügyminisztert 1968-ban a diákok. Ám amikor a város határánál eszükbe jutott, hogy mindjárt vacsorához kolompolnak – mert a patinás kollégiumokban mindegyiknek megvan a rendje – szépen visszafordultak a forradalmárok. Ő maga, egy őket, a lázadókat kísérő-vigyázó, egyenruhás közeg mellett loholt visszafelé, s kérdezte tőle, hogyan vélekedik a zendülésükről. „Uram – válaszolt a rendőr –, minden a legnagyobb rendben történt.”

Aztán Tony Judt fogta magát és átment Párizsba, hogy ott is tájékozódjék. És már maga ez az „átment” szó is kifejezi a tőlünk mért orbitális távolságot, hogy ugyanis innen, Kelet-Európából sehová se lehetett átmenni. Visszatekintve az elvetélt forradalomra (merthogy a mozgalom fiataljai 1968-ban a kapitalizmus megdöntőinek, politikai forradalmárnak látták magukat), bevallja, hogy az a legkevésbé sem érdekelte őket, hogy mi történik az Elbától keletre, és hogy ott miért álmodoznak egyesek „emberarcú szocializmusról”. Persze, mint oly sokszor, mindenki a maga levében főtt. Ezért tekintettem sokszor úgy a napnyugati történésekre, mint úri fiúk fickándozására, akik ezt is megengedhették maguknak, mert hozzánk képest, akik moccanni se tudunk, mindent megengedhettek – azt is, hogy akár bennünket is semmibe vegyenek.

A mából visszatekintve nyilvánvaló az 1968-as, globálisan egyidejű forrongás világraszóló civilizációs hatása. És ebben észrevehetően (legalábbis a mi számunkra) csak a csehszlovákiai reformerek és a prágai egyetemi diákság játszott szerepet. Európa keleti fele – őket kivéve (már amennyiben Csehország kelet) néma és béna volt. A beat zene persze átjött mint az ellenkultúra hordozója; lassan-lassan átszivárogtak azok az értéktörekvések, amelyek részben ma már áthatják a gyerek-felnőtt vi-

szonyt, a betegekhez való viszonyt, a nők és férfiak közötti viszonyt, és történelmileg új viszonyunkat a természeti és városi környezethez is. És politikailag fajsúlyosabban szólva: a rasszizmus, az etnicizmus, a durva egyenlőtlenség és szabadsághiány mérlegelésében és megítélésében – noha korántsem ismeretlenek ezek a mai világban, sőt, az utóbbi években közel és távol divatjuk is támadt – fényévekre jutott a világ a félszázaddal ezelőtti állapotokhoz képest. Politikailag lehet, és van reakció – a mi országunkban is, és Amerikában is –, de a társas viszonyainkban és beszédünkben bekövetkezett pozitív, civilizációs változás túlértékelhetetlen. Százados megszokottságok váltak 1968 után viszolyogtatóvá. A pre-68-as világban sokan természetesnek vették, hogy egy színésznőnek ágyba kell bújni egy szerepért. Jászai Mari kultikus név a magyar kultúrában, és ma már szörnyűnek tetszik szemünkben a vele szembeni környezet uralmi, társadalmi és társasági viselkedés. Lehet most elégedetlenkedni a metoo-mozgalom hazai sápadtsága miatt, de ötven éve sehol a világon efféle érzékenységet el se lehetett képzelni. Az 1968-as politikai sokk hatására a bennünket körülvevő világ velünk együtt, nagyon – és jó irányba – megváltozott. Igen, civilizáltabbak lettünk.

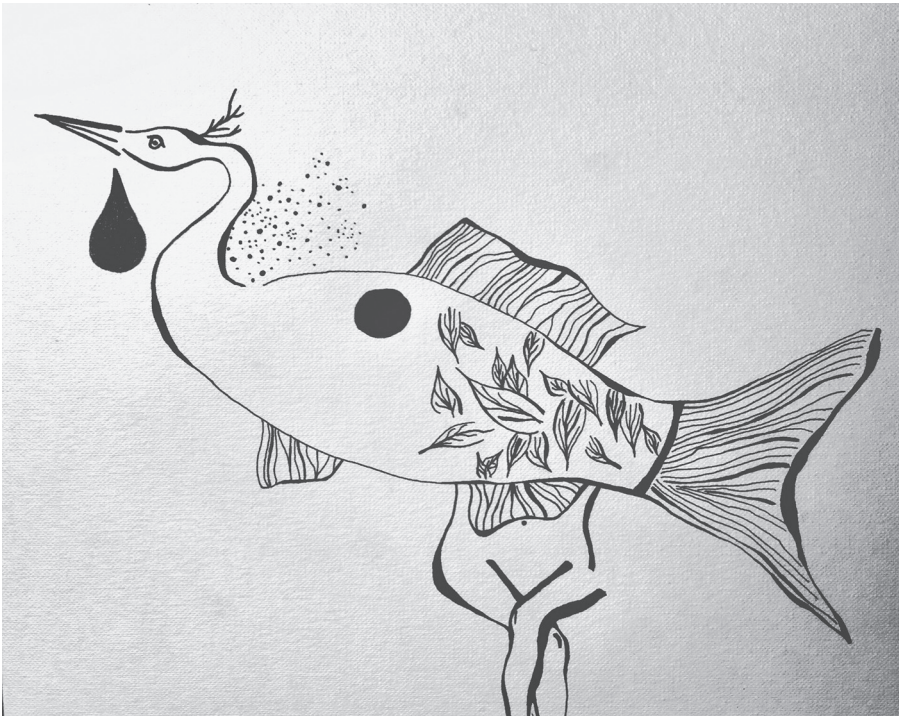
Ám óhatatlan a következő kérdés is: mennyire tartós ez a civilizáltság?

Ha lehetséges, és van politikai reakciósság, akkor nem kell-e tartanunk egy civilizációs értelmű reakciótól, mintegy valamiféle barbárosodástól? Ki tudja? – semmiben nem lehetünk biztosak. No persze, az időtávok! – mert eltérően a vállveregető, mindentudó utókortól, mi, elő-koriak valójában semmit nem tudunk a jövőről. A minap egy TV-riport szenzációs régészeti feltárásról tudósított: épségben feltártak egy 16 kilométeres földalatti római vízvezetékét, ami a legjobb forrás vizét jutatta el Savariába. Aztán jött egy bő másfélezer év, amikor, a XIX. század végéig, Szombathelyen nem volt semmilyen vezetékes víz. És ezzel nem rémeket akarok láttatni, csak jelezni, hogy a világot átfogó 1968-as diákmozgalom civilizációs féleredményei és eredményei védendőek, mert maguktól meg nem állnak egy olyan világban, ahol ezeket most is hatalmi tényezők kérdőjelezik, akár csak a racionalitást szerteszágázó felvilágosodást.

Persze, legyünk derűlátóak. De befejezésként visszatérek bizonytalanságomra, hogy mik is lehettek a világot egyidejűleg átfogó 1968 kiváltó okai. Marx és Engels 1848 februárjában írt *Kommunista kiáltvány*ának első mondata talán még ismeretes: „Kísértet járja be Európát, a kommunizmus kísértete”. Ebben a jól

megírt politikai kiáltványban, és ezt követően, főként történelmi, filozófiai és gazdasági elemzéseikben feltárták, hogy melyek szerintük ennek a kísértetjárásnak az indító okai. Valaha az efféle okfejtés meggyőző volt számomra, de már jó ideje nem az. Pedig kísértetek, kísértő szellemek akkor is és az első világháború után is bejárták – és már nemcsak Európát –, hanem az egész világot; 1968-

ban is, majd az 1980-as évek végén a rendszerváltozások idején. 1968-ban se a kapitalizmus nem dőlt meg, se a szocializmus nem öltött emberarcot, de a „prágai tavasz” rövid fuvallata sokak légszomján segített, és vált okozójává későbbi fordulatoknak. A piaci helyzetre vagy a politikai felületekre szűkült okleírások elégtelenek tetszenek. És ne is legyünk elégedettek.

© Weyer Lili

Az ember, aki nem csatlakozik semmihez

Utolsó könyvemet, *A Thüringer házat* recenzeálva, a *Le Monde* március 11-i számában barátném, Madeleine Paz kategorikusan kijelenti, hogy: „korábbi köteteimhez viszonyítva ezúttal egy reakciós könyvet írtam”. Majd hozzáteszi: „Amit Istrati mond, nem egyéb a burzsoázia védelménél”. Végül levonja a konklúziót: „Suszter, maradj a kaptafánál!”

Kassák Lajos *Csavargók, alkotók* című esszéjét olvasgatva találok a görög-román származású, francia és román nyelven alkotó Panait Istrati (1884–1935) *L'homme qui n'adhère à rien* című, 1933-as írásával. *Pusztai bogáncsok* vagy *Kyra Kyralina* című regényei alapján a magyar olvasó is ismerheti Istratit, említett „röpiratát” viszont sehol nem találtam meg magyarul – ezért döntöttem úgy, hogy lefordítom román nyelvből ezt a sokat támadott Istrati-írást (ha csak tehettem, Istrati szinte minden munkáját román nyelven is megjelentette).

Talán segítheti a jobb megértést, ha megemlítem, hogy a dogmatikusan balos Istrati – saját élmények alapján – könyvet írt a Szovjetunióról (*Más fény felé* címen magyarul is megjelent a Genius kiadásá-

(Ugyanezt a jótanácsot megkaptam már minden politikus barátomtól, s ugyanerről emlékezem meg én is említett könyvem előszavában.)

Majd Madeleine Paz így kiált föl: „Mennyire megindító volt Istrati, milyen értékes volt a mondanivalója, amíg csak *elbeszélő* volt!”.

Tíz évvel ezelőtt, *Mes Départs* című könyvemről beszélve, a *Les Nouvelles*

(ban), kommunista barátai viszont elfordultak tőle, trockistának és fasisztának kiáltva ki Istratit. Ahogy Kassák írja: „Mint a zarándok indult el Moszkvába, s mint a bélpoklos tért onnan vissza. Kiábrándultan fordult el ottani barátaitól, és megvetéssel fordult el tőle itteni barátai.” Egyik ilyen „itteni” barátja volt Madeleine Paz, a francia kommunista párt tagja, akinek Istrati 1933 márciusában, a bukaresti Filaret szanatóriumból röpiratát címezi.

Szintén megemlíteném, hogy a *Csavargók, alkotók*ban Kassák is lefordított néhány részletet a *L'homme qui n'adhère à rien*ből. Ahol tehettem, a fordítás során – már csak Kassák iránti tiszteletből is –, félkövérrel szedve, fölhasználtam ezeket a részleteket. (*Lövétei Lázár László*)

Littérairesben barátom, Philippe Neël ugyanezt mondta, de éppen az ellenkezője miatt, mint Madeleine Paz: ő azért marasztalt el, mert hajlamos vagyok a munkásosztály védelmére kelnem.

Tehát minden oldalról ugyanazt a jótanácsot küldik felém, hogy ti. maradjak a kaptafánál. S teszik mindezt épp akkor, amikor kezem alig bírja tartani a tollat, a Szanatórium igazgatója pedig, ahonnan ezeket a sorokat írom, nyíltan kijelentette: „Mindenesetesen újabb napod csak ráadás az életre!”

Madeleine Paz tudja ezt. És hogy bebizonyítsa, milyen jó szíve van (s kétségkívül az van neki!), azt írja: „Ó! tudom jól, hogy embertelenség, szörnyű embertelenség kegyetlen igazságokat mondani egy boldogtalan és kiábrándult embernek, aki messzire innen magányosan fekszik egy kórházi ágyon. De elrejtteni előle meglepő álláspontja miatti őszinte aggodalmunkat, nem a legdurvább sértés lenne-e irányában?”

Dehogynem! bizony, a legdurvább sértés lenne, ha mindössze azért kímélnének, mert befejeztem a számadásomat az élettel. Íme, ezért is vagyok hálás a sorsnak, hogy sosem volt részem ilyesfajta kíméletben – olyan fajta emberek részéről, akiknek kényelmes volt az élet, s akik épp emiatt sajnálják is ezt az életet.

Hozzászóltam, hogy keményen bánjanak velem. Mikor visszatértem Oroszországból, Madeleine Paz és elvtársai *urbi et orbi* szétkürtölték, hogy a „Sziguránca ügynöke” vagyok, és „eladtam magam a burzsoáziának”, miközben Egyiptomból kiutasítottak, Olaszországban megletartóztattak. És **akadt-e egyetlen az én híres barátaim közül, aki megvédelt volna? Egyetlenegy sem. Valószínűleg azért, mert nem hitték el, hogy tisztességes ember vagyok. Ez volt a legfájdalmasabb a morális fájdalmak között, amiket életemben el kellett viselnem. Életöszönöm – ami az orvosokat is meglepi – ekkor kapta a kegyelemdöfést. Többé már nem hittem semmiben. Korábban azt hittem, hogy mindenki ellen küzdeni, elárultatni, de ugyanakkor tudni, hogy néhányan még megértettek, tudni, hogy épp ezeknek a keveseknek köszönhető mindaz, ami a legjobb rész benned – mondom, korábban azt hittem, hogy ez a legszebb élet. Nem! Nincs semmiféle szépség, sehol. Őszinte ember számára az élet csupán ocsmány szélhámosság!**

És én mégsem akarom megadni magam az igazságtalan halálnak, a halálnak, ami befogja a szád, *miközben beszélned kell*. Beszélni kíméletlenül, kendőzetlenül egy olyan évszázadban, amikor a hazugság uralkodik minden társadalmi osztályban és naponta hajtja igába a legragyogóbb elméket! Ennyi talán még megen-

gedhető egy olyan embernek, aki nem épített a maga számára villákat könyvei jogdíjából, s akit a kiadója most kegyelemkenyéren tart, épp csak annyi pénzt küldve neki, hogy letudhassa adósságait és egyéb morális vállalásait! Igen! Azt akarom, hogy bőröm itt maradjon ezen a fehér papírlapon, amit annyira szerettem mindig!

De nem! Utolsó barátaim egyike azt mondja: „Nem! Határozottan nem! Dögölj meg, de többé ne beszélj! Nem vagy te kalauz. Mi vagyunk a kalauzok. Az emberiség ügyei csak ránk tartoznak!”

Madeleine Paz azt írja: „Amikor csak *mesélt*, egyetlen szavától is kitört a lázadás; mióta *tanít*, kigúnyolja azt. Miféle tanítás visszautasítani mindenféle önszerveződésbe fektetett erőfeszítést, összetéveszteni a hóhért az áldozattal, tagadni a gyöt-rődő, vérző, szenvedő emberek reményét a felszabadulásban!”

Nos, igen! megismétlem az egész világ előtt: minden „szervezet” csak és kizárólag a szervezők érdekeit szolgálja ma, és fogja szolgálni a jövőben is! Íme, mindössze ennyit akarok még „elmesélni”, mielőtt meghalnék. Mindazok, akik birkát akarnak csinálni az emberből, egyúttal gyilkosaivá is lesznek. Legyen szó bárkiről, beleértve Madeleine Pazt is. Annak ellenére is, hogy kétségkívül jót akar. S hogy miért? Mert meg vagyok győződve, hogy a pász-

torok lázadása nem egyéb a részvényesek lázadásánál, bár néha előfordul, hogy ezek a pásztorok is kitörnek a nyakukat a manipuláció és illúzió szépséges díszlete előtt.

Íme, ezért kiáltom én a halálos ágyamról: *Éljen az ember, aki nem csatlakozik semmihez!* Ezt kiáltom utolsó könyvemben is, s ha ismét megmenekülök a haláltól, ezt fogom kiáltani minden, még ezután megírandó könyvemben. Ott fog állni teljes nagyságában az én Adrian Zografim mindenki által gyűlölt története: az ember felszabadítása azáltal, hogy nem csatlakozik semmihez, de abszolút semmihez, semmiféle jól „megszervezett” technikai munkához, függetlenül attól, hogy a bari-kád melyik oldalán szervezték meg.

És igen! a fentiekén túl meg kell próbálni visszatéríteni az emberiséget, legalább száz évig, a nomád életformához, ahhoz az élethez, ahol a társadalomnak semmi hatalma nincs az egyén fölött. És ha nem sikerülne ezt elérni, nos, akkor visszatérhet a nyájhoz, míg kipusztul az emberi faj, a zsarnokok legnagyobb örömére, legyenek ezek akár demokraták, akár abszolutisták.

Egyetlen ember forradalma, aki nem csatlakozik semmihez, mindig is ez volt a krédóm.

Egyes kritikusok azt mondják utolsó könyvemről, hogy mai gon-

dolataimat és érzéseimet kölcsönzöm az ifjú Adriannak. Tévedés! Életem – ahogy La Palice mondaná – teljes egészében kortárs élet, s mint ilyen könnyen kutatható. Nem tudjátok felfogni, mily ponton lettem századom lázadója. Olyan ember vagyok, aki már gyermekkorában ösztönösen rájött az engedelmeség bűnére, a tradíciótszetelet bűnére, a család, a társadalom, sőt, bármely lobogó iránti tisztelet bűnére! Nem engedelmeskedtem anyámnak, amikor elhagytam, hogy magam keressem meg a kenyerem s magam intézzem a sorsomat. Nem lettem egyetlen foglalkozás rabszolgája, jólrosszul úztem, nemegyszer bolondságot követtem el egészségem ellen. Két háborúból megszöktem, és messze menekültem a nemzeti zászlótól. Nem alapítottam családot, soha az asszonyra utódokat nem erőszakoltam, soha pártnak, szervezetnek, társaságnak tagja lenni nem akartam, s ha valahova erőszakkal beíratk, egy hónapnál tovább tagdíjat nem fizettem. Soha gyár vagy műhely vagy vállalat, hol kenyeremet kerestem, három hónapnál tovább nem tudott megtartani, még a legkedvezőbb feltételek mellett sem.

Megélt odüsszeiákkal van tele negyven kötetem, nem irodalommal. Kevés embernek sikerült ez. És ezt valóban érdemes elmesélni. Eből láthatjátok, hogyan lehetséges az, hogy egy ember sehova se csatlakoz-

zék. S mivel semmi bámulatos, semmi emberi erőt meghaladó nem volt benne, hiszem, hogy ami számomra lehetséges volt, lehetséges lesz a föld minden rabszolgája számára. Egy napon, amikor megunják, hogy hátulról irányítsák őket, amikor már eleget voltak birkák.

Nem, Madeleine Paz, nem vagyok „kiábrándult”, vagy nem ismerem be, csak azért, mert te így akarod. És nem vagyok hajlandó csatlakozni a te meggyőződésedhez. És ne mondd nekem, hogy az én hitem nem ér annyit, mint a tiéd.

Miből gondolod, hogy a te „igazságod” az egyedül elfogadható igazság, és főleg miből gondolod, hogy csak az konvenál a szenvedő emberiségnek? És az a pofátlanság, ahogy megvilágítod előttem, hogy léteznek „gyötrődő, vérző, szenvedő emberek”! Elfelejtetted volna, hogy én is egyike voltam és vagyok ezeknek az embereknek? És ahogy nem átalod emlékezetembe idézni, hogy „szent ez a terület”, és hogy „a munkásság sorsa itt fog eldőlni”!

Nem akarlak megbántani, de köztudott tény, épp te mesélted el, hogy megismerni óhajtván kissé „a munkások életét”, gyári munkásnőnek álltál a Citroën egyik üzemébe. Férjed reggel autóval vitt a gyárba; délben autón jött érted, hogy egy kellemes restaurant-ban meg-

ebédeltessen; déli egyre visszavitt az üzembe; este szintén ő vitt haza autón kellemes otthonotokba. Egy hónap (vagy három) múlva viszont megbetegedtél, és le kellett mondanod a „munkásnők életének” megismeréséről.

Nem, kedves barátom, mi nem egyformán ismertük meg a mindennapi kenyérért küzdő ember sorsát. Ezért aztán nem is szerethetünk vagy gyűlölhethetünk ugyanúgy.

És amikor itt, a burzsoá Európa határán a munkások drámáját figyelem, azokét a munkásokét, akik a munkások Oroszországból egészen a román határörök szuronyáig futnak, hogy a Dnyeszter jegén légép-puskázzák vagy erőszakkal visszavigyék őket a „munkások hazájába” a GPU „proletárjai” – mondom, ami-

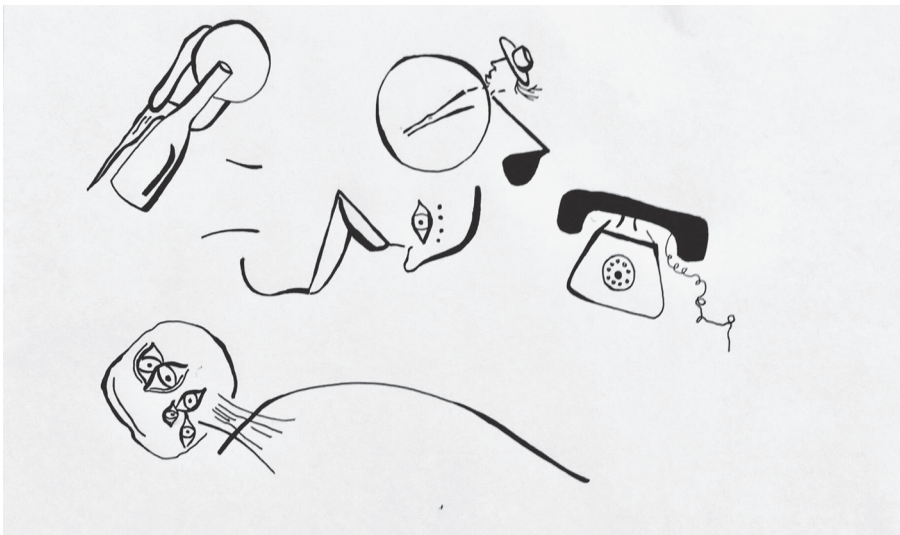
kor az új világ „szervezési” módozatait figyelem, engedtessek meg nekem, hogy másképp szeressem vagy gyűlöljem az embereket, mint te.

És azt is engedd meg, hogy tovább időzzek „személyes sérelmeimnél”, és hadd „meséljek” még a világnak, egyedül harcolva, „az ember, aki nem csatlakozik semmihez” lobogója alatt. Te azt mondd, hogy mindezek „régizagyvaságok”, zárójelben is megjegyezve, hogy: („mert régiek, igenis régiek”).

Bizony! „régiek, igenis régiek”! És mindenkor igazak! Sajnos!

Bukarest,
Filaret szanatórium, 1933. március

FORDÍTOTTA
LÖVÉTEI LÁZAR LÁSZLÓ

© Weyer Lili

Az eltűnt valóság árnyékában

Látszatvilágban élünk. Párhuzamos valóságok vesznek körül bennünket, nincs, ún. „valóság” – ezt már a 20. század fordulóján kezdték mondani (Nietzsche, Husserl, Karel Kosík, vagy még komolyabban Guy Debord: *A spektákulum társadalma* c. művében), hogy ti. a reálvalóság mint délibáb felszívódott, amiben élünk, és amivel dolgozunk, az látszatvilág. Én most azzal a tézissel állok elő: hogy nem eltűnt, hanem ellopták.

Az apropót, illetve a gondolat szikráját Antonioni *Nagyítás* című 1966-os klasszikusa (ami valahogy a kezembe került) adta: ott, a történetben, a felkapott fotós (*David Hemmings*) egy parkban csak úgy, a maga szórakozására fényképezget, és véletlenül elkap egy gyanús képet: egy pár csókolózik, de a nő rettegve néz a bokor felé. Otthon a laborban kinagyítja a huzakodás és csók jelenetét, meg a nő rémült arcát, ahogy kifelé fordul a bokrok

felé – de semmi sem látszik. Végül műterme négy falára akasztja a képeket, betájolja a honnan-mit látni térgeometriáját, és bizony az egyik bokor alól kilóg egy ember feje. Kapja magát és éjszaka kirohan a parkba, hogy jót „lőtt-e” be a kamera. És látja, mi nézők is látjuk, hogy a férfi, akitől a nő (*Vanessa Redgrave*) félt – holtan, kiterítve fekszik egy bokor alatt. Mire a fotós hazaér, otthon az összes nagyított képet ellopták, a negatívot, az elrontott papírképeket ugyancsak, a betörésnek nincs nyoma, csak azt tudjuk-látjuk, hogy kizárólag a „bűnjelet”, mármint a fotók kinagyított papírképeit meg a negatívot tulajdonították el. Reggel visszamegy a parkba, és a bokor alatt nyoma sincs a hullának: eltűnt. Vagyis ellopták a halottat, eltüntették a gyilkosság valóságát és annak leképezett mását ugyancsak (mármint a fotókat). Külön érdekesség, hogy a képmás majdnem fontosabb a gyilkosok számára, mint maga a

hulla eltüntetése. Mert a kép ugyanolyan valóságként (veszedelmes bűnjelként) létezhet, mint a hulla a parkban. (A kép valóság-funkciója is megérne egy elemzést.)

Vacakolok itt egy ötvenéves filmmel, igaz, hogy klasszikus, de mégiscsak a posztmodern előtti darab. Csakhogy a kérdés, ami benne rejlik, mégis égetően mai. A Facebook és társai olyan pótvalóságot (*fake news* által teletömött hiperrealitást) tud produkálni, amiről Antonioni nem is álmodhatott. Ma tényleg eltűnt a valóság. A pénzügyi válságról szóló könyvemről szóló vitán valaki megkérdezte: a részvényt piacon a jónép *igazi* pénzzel fizetett-e ezekért a papírokért. A krach idején ezek a papírok lenullázódtak, ezt értjük. De hová tűnt az a valóságos pénz, amit a befektetők beletettek a pakettekbe? Akkor elmismásoltam a kérdést, de máig nem tudom a választ. Szaksargonban azt mondják a pénz „elégett” a válságban – de mit jelent az elégett kifejezés? Metafora. Egy szó, mint száz, a kérdés megmaradt: a valódi pénz – eltűnt. Ellopták? Mert, hogy égésnek nincs nyoma. A valóságot ellopták. Kicsiben is ez van: a doboz cigi, amit megveszel, ott van a polcon vagy a pulton, kifizetted, a szálatkat szívod – mindez valóságos. De hogy a dohányban mennyi a rászoktató adalék, az nem látszik, se-

hol nem jelenik meg – nincs: eltűntették, mert az az üzlet.

Irtózatosságnak vannak a valóság eltüntetésének gépezetében. A *fake news* tán a legismertebb, de a *social media*, *blogoszféra*, *Instagram* stb. is be-dolgozik (vélemények milliói arról, ami közlik szerint „van”, de persze nincs, mert találó kitaláció. De köz-readják és a portálok, blogok tömege is ontja ezeket az álhíreket, valóságnak öltöztetve. Ha akad néhány hősies tényfeltáró, azokat lejáratják. (Ld. az Elnök és a *New York Times* küzdelmét...)

Miért jó álvalóságban élni? Tán mert ennek leple alatt a nagyfejűek azt csinálhatják, amit akarnak. Propagandagépezet is megteszi hatását a hatalmi szférában, de a jónép nagykanállal eszi a bulvár híreket, vagyis az álvalóság apró morzsáit: Teszem azt Florence (celeb) kopaszra vágatta a haját, pár képeslap felkapja, Florence két-három napig villoghat, aztán vagy eltűnik, vagy lila parókában meztelenkedik, hogy továbbra is villogjon és csillogásával eltakarja a valóságot.

Hiszékenyek vagyunk...

Mindez a gépezet, a „termelő” kavarása. De nézzük a *vevő* oldalát is. Merthogy bizony vevők vagyunk az álvalóságra: jól érezzük magunkat benne. Környezetszennyezés. Megy

a sóder, hogy autózz kevesebbet, kisebb lesz a *footprinted*. Egy emberé, akár egy városé csökkenteni fogja a felmelegedést. De arról nem szól a fáma – ellopták – hogy egyetlen utasszállító repülőgép huszonnyolcezer Volkswagen kipufogógázát bocsátja a sztratoszférába. És a gépek száma évről évre növekszik. Ez nem baj? A döntő érv – el van lopva a nyilvánosság szeme elől. De így érezzük jól magunkat. Egy-két nap otthon hagyom a kocsit, és máris én vagyok a környezettudatos ember, a felettem elzúgó repcsik meg teszik tönkre a Földet ma már belátható időperspektívában. És én mégis megnyugszom a hazugságtól. Mert a valóság ellopása nemcsak üzlet, hanem *a kellemes élet feltétele*. Mi lenne, ha naponta orrunk alá dörgölnék, hogy másfél millió gyerek hal meg a világban vízhiány miatt? Rosszul éreznénk magunkat. De ha egy kutat fúrnak Nigériában (látom a tévében), akkor nyugodtam pazarlom a mosdó-WC-zuhany vizét. Direkt nem hozok politikai példákat – ezek a valóságtagadó hírek, közlemények az élet fenntartásához, a jó közérzethez kellene. Akármelyik életszférából érkezzenek is: segítik elviselni a képtelenségeket.

Mert az eltűntetésben társtettesek vagyunk. Hisz mennyivel kellemesebb úgy látni a természetet, hogy a kedves jeges maci játszik a bocsival, mint a vadállatok természetes

közegével szembesülni, ahogy pl. a hófehér maci széttép egy fókát, vagy csontig lefogyva kószál az egyetlen megmaradt jégtáblán? Egyáltalán, mennyivel vonzóbb a természet lágy ölére tekinteni, mint látni azt a hihetetlen vér és szenvedéstömeget, amit a tápláléklánc révén egymásnak okoznak. Mennyivel jobb úgy tekinteni egy zseniális gondolkodóra (például Lakatos Imrére, a tudományfilozófusra), hogy ragyogó elméjét, világhírét csodáljuk, de szemet hunyunk afelett, hogy a Horthy-érában illegális sejt tagjaként öngyilkosságra vett rá egy lányt, és később meg legjobb barátjának, megmentőjének is besúgója lett. Csodáljuk Kína hihetetlen fellendülését, de nem látjuk a rabszolgamunkát, az öngyilkosságok ezreit (melyeket a kizsákmányolás okoz), mert kényelmetlen lenne. Szeretnénk felnézni valamire, és zavar, ha a valóság piszkos és aljas IS, nem csak csodálni való.

Epéldák csak a köznapi valóságghamisításaink felszínes darabkái. Most kezdik feltárni pl. a nőknek a II. világháborúban elszenvedett megérőszakolásainak történetét, melyet nemcsak az oroszok követtek el, hanem a felszabadító amcsik, franciák, angolok is sárosak voltak. De még máig adósak vagyunk a spanyol polgárháború baloldalon elkövetett tömeggyilkosságainak feltárásával,

mert olyan kellemetlen látni az igazság másik oldalát. „Az igazság felszabadít, de előbb megöl” – mondja a kitűnő amerikai író, David Foster Wallace. De az igazság sem ilyen egyszerűen gyilkol: előbb eltünteti a valóságot és mi benne élők, ezt élvezük és segítünk a lopásban.

Köznapjainkat se élénk túl, ha belelátnák a „nagyok” kártyáiba, ha látnánk, mi folyik a színpalak mögött, hogy pl. – a városi legenda szerint – Churchill, orosz kívánságra, hidegvérrel engedte tengerbe zuhanni Wladyslaw Sikorszkyt, a lengyel emigráns kormány vezetőjét, hogy együtt tudjon működni a szovjetekkel. Mert ami élénk kerül nap, mint nap a tévében, az újságokban, arról tudjuk – sejtjük – hogy fals infó, mégis elfogadjuk: ez van, ezt kell szeretni. Élünk a párhuzamos valóságban. Ugyanakkor persze a lakosság nagyobbik hányada még azt sem tudja, hogy van egy „másik valóság”, ami nem kerül be az esti híradóba, lapok címlapjára, politikai diskurzusba, csak „van”, de létezését „ellopták”, státusza a „nincs, ne is kérdezze”. Ha netán kérdezi, meghurcolják.

Az álvalóság tetszetős, el kell (vagy: el lehet) fogadni, mert majdnem olyan, mint az igazi, csak azzal „párhuzamos”, vagy alattomosan más. A baj ott van, hogy mi magunk nem-

csak jól elvagyunk vele, hanem az álvalóság fordulataival dolgozni is tudunk, működik, mintha „igazi” lenne. Ezért is kell elfogadni, hiszen mindenki látja, hogy működik, hogy van. És nemcsak működik, de komoly státusférjak is tukmálják ránk, hogy ez az álvalóság az igazi, nem kell itt szkeptikuskodni, ez így jó, ahogy van. Részese leszel az álvalóság gyártásának-élvezetének.

Az „igazság” bagatellizálódása

De van itt egy súlyosabb teher: a reális valóság és a párhuzamos (ál)valóság keveredése lassanként felzabálja a fejünkbe programozott igaz/hamis ellentétet. Sőt, a hamis egy idő után igazibbnak tűnik, mint a valódi. Az igazság amúgy is kényelmetlen: túl bonyolult, utána kell járni, adatokat kell összevetni, ismerni kell a történelmet, be kell tudni kukkantani a függönyök mögé, stb. vagyis: az igazság terhes. A hamis viszont egyszerű: kézenfekvő, nem kell gondolkodni. A Nap Keleten kel fel, este Nyugaton lemegy, vagyis kering a Föld körül – ezt mindenki látja, mindenki el tudja fogadni, nem kell méricskélni, számolni, elméleteket gyártani. A hamis tények egyszerűek és ráadásul tetszetősek, azt adják, amit szívesen elfogadunk: ez a *fake news* legfőbb veszélye. Világképünk alapkelettségé-

(igaz-hamis) rendül meg, és a hamis fel sem tűnik hazugságnak, tévedésnek, előítéletnek – akárminek – elfogadjuk, mert testhezállós és könnyen emészthető. (Szemben az igazsággal, ami esetleg hetekig nyomja a gyomrunkat, mert olyan borzasztó...)

De még ez sem ilyen egyszerű. „A járványok elleni oltás árt a gyerekeknek: nem engedem.” Nemcsak a saját gyereket veszélyezteti ezzel, de másokat is fertőzhet, aki nincs védve. És mégis: ez a hisztéria terjed. Romániában már kanyarójárvány van alakulóban, de még Nyugat-Európában is terjed e mozgalom. Miért hiszik el az emberek a hamis állítást? Mert amit a felsőség mond, az nem lehet igaz? Mert az orvosoknak ma már nincs hitelük? Mert az évszázados gyógy módok feltámadtak és jobban bíznak bennük? Nem tudom. Csak azt, hogy a „hamis hír, hamis vélemény” nemcsak a tévében-újságban üti ki a nézőt/olvasót, hanem társadalmi galibát is tud már okozni: ha a hamis vélemények/hírek túlsúlyba kerülnek a jónép fejében, az emberiség veszélybe kerül.

A másik csapda, hogy a közforgalomban *csak vélemények vannak*, ilyenek is, olyanok is, eldöntetlen az igazságtartalmuk. Itt van pl. a legújabb mánia: miszerint „a Föld lapos”, és vele szemben a „Föld kerek” csak egy tézis, azaz mindkettő csak

vélemény. E két tézis, egyelőre egy kisebbség fejében, egyenrangú módon áll szemben egymással, de terjed. Az, hogy az egyiket a tudomány pár száz éves fejlődése igazolta, nem számít.

A stupid hiedelme terjedése mellett egy téves szabadságeszme áll: a véleményszabadság követelménye, ami hatalmas gőzerőt ad a hamis tételek hirdetőinek. Elképzelhető, hogy egy idő után ők lesznek többségben, védi őket a véleményszabadság dogmája. Velük szemben a tudomány a „véleményterror” képviselője, bolsevik eszmerendszer fundamentuma, jó lesz vigyázni vele.

A pót-valóság természete

Az ellopott valósággal kezdtem. Igen, ebben élünk, de van némi korrekciója. Amit elloptak – az igazit, ami aztán nem látszik – pótolják az *álvalóság* képeivel, szövegeivel, pót-eseményeivel, sőt: bútoraival. Umberto Eco írja (*Travels in Hiperreality* c. 1973-as könyvében), hogy a washingtoni történelmi múzeumban nézegette a korábbi elnökök holmijait, bútorait. Aztán feltűnt neki, hogy Lincoln asztala olyan ragyogó, mintha most jött volna ki a gyárból. Utánament, mire azt a választ kapta, hogy az eredeti már annyira rongált, koszos, firkált volt, hogy félrerakták, helyette csináltak egy vadi újat, ami

tökre-főre megegyezett az eredetivel, és azt állították ki igaziként. Pótolták az ellopottat. Aztán ment tovább a múzeum termeiben, mindenütt ilyen csillogóan új (régieket „feljavított”) tárgyakkal került szembe. Kérdezte, hogy miért nem az eredetit rakták közszemlére. Válasz: csak nem lehet egy kopott-vecak ócskaságot az amerikai történelem nagyjai holmijaként kiállítani, csak egy javított kiadás felel meg a rangnak... Pedig, ha meggondoljuk, az eredeti tárgyak kopottsága hordozza *annak* a kornak minden búját-bánatát, balhétját és örömét, a tárgy csak akkor igazi, ha önmaga történetével azonos.

V alahogy így van az életben mással is. Lopnak – pótolják, és azt terjesztik, hogy ez a lopott valami igazabb, mint az eredeti. Jean Baudrillard feltalálta erre a pontos fogalmat: *szimulakrum*. Az életben nincs eredeti, valódi, igazi. Ugyanakkor minden olyan, mint az eredeti, csak épp nem valódi, utánzat (vagy fotó, vagy kép vagy másolat, netán a másolat másolata, szóval duplum, aminek csak annyi köze van a valósághoz, hogy „hasonlít” rá.)

Nagy csel. Egyfelől sinkófálják a valóságot, másfelől visszarakják helyére: a „másolatot” (hamisítványt, utánzatot), így minden rendben van, ki-ki megkapja, amire vágyott, a valóság helyreállt.

A kettős látás

Megértem. Mert ez az álvalóság kellemesebb, egyszerű képletekkel dolgozik, nem kell rajta gondolkozni, kapsz egy képet és abban minden benne van. Feltálmálják neki a „lapos Föld” elméletet. Miért ne lenne benne, hisz annyi ismerőse, barátja hirdeti, el is határozza, hogy elmegy Japánba, vagy kicsit arrébb, Polinézia valamelyik szigetére és ott lelógatja a lábát a világmindenségbe, hisz ott van a széle a tányérnak. A pótvalóság és elméletei tömeghiedelmek logikájára támaszkodnak: sokan hiszik, tehát igaz. Ezzel szemben az „igazi” valóság (vagy elmélet) híveinek kemény sors adatott: a hangadó kisebbség – olykor többség – véleményével szemben kell téziseit hirdetni, örülhet, ha nem kövezik meg.

A kettős látáshoz *hinni kell*, ami nem egyszerű. Íme, a hívő lét pszichogrammja. Egyfelől, az álvalóság vetítéseiben hisz, mindenütt ezt a rávetített képsort látja – másfelől, mikor találkozik az igazi világgal, azt mondja, hogy ez kivétel, csak velem fordul elő, nem általános jelenség, nem kell vele törődni. Mert hinni akar, és mást nem is lát, csak hite által világra vetített filmeket...

A hívő – világon kívüli. Racionális érvekkel (tények, számok, kísérleti eredmények, tudományos szövegek) nem hatnak rá. Ő hisz, akármit is cá-

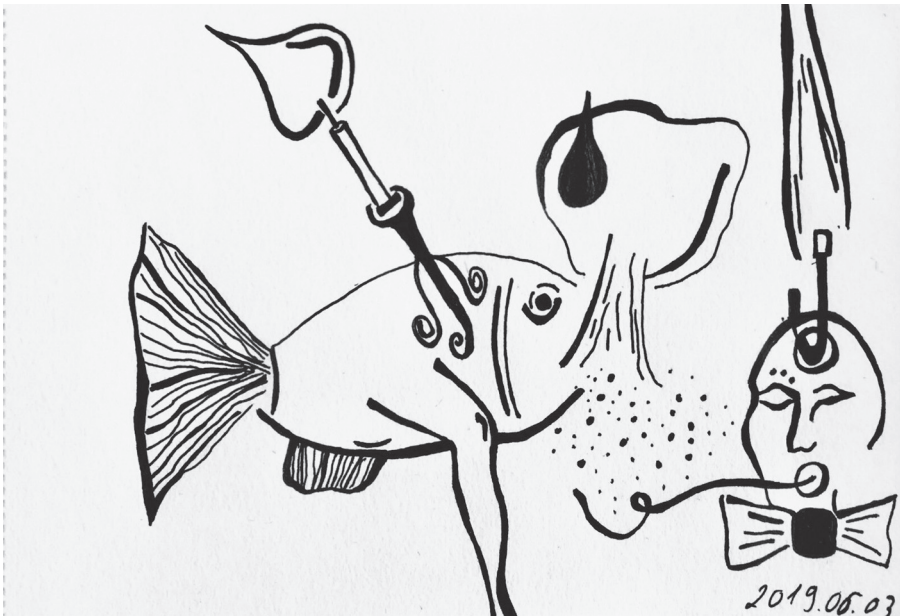
fol az „igazi” valóság, ő akkor is hisz az álvalóságban. Fanatikus a hitben, akárhol is jelenik meg: politikaiban és tudományosan, köznapiban és képvilágban mindenütt megtalálja a hinnivalót.

A *credo quia absurdum*, ez az állítólag Tertullianustól származó szólóige mély pszichológiai belátásról tanúskodik. Mert a képtelen, ha érzelmileg, lelkileg kötődöm hozzá, akkor a hitet kínálja elfogadó platformként: mivel ez a képtelen jelenség számomra „*van*”, tehát az enyém, és ha mások számára képtelenség, az csak erősíti az én hitemet. A hit egyfelől egoista (az én tulajdonom); másfelől a hitben társak erősítenek,

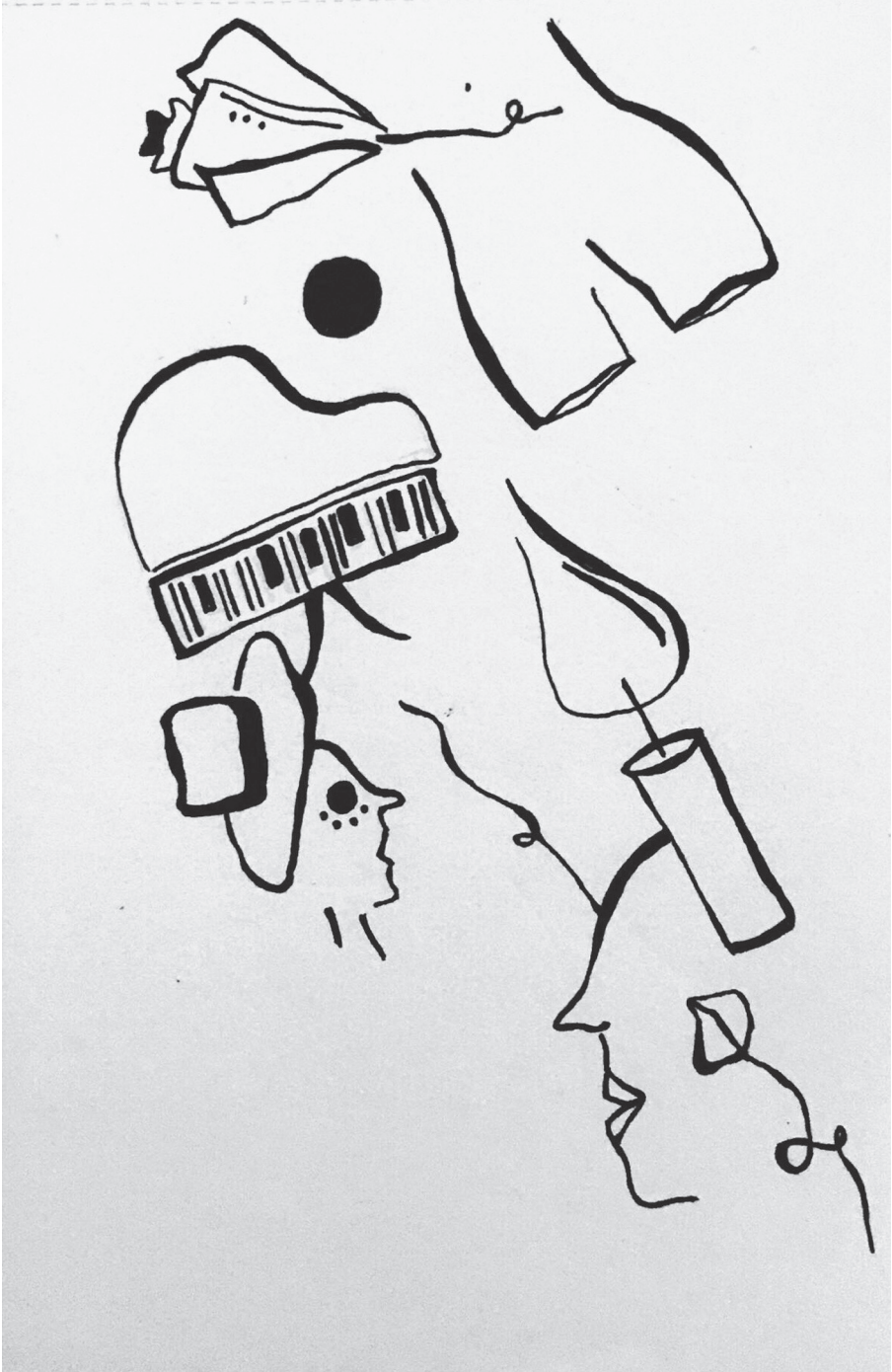
a dologban nem hívök racionális érveikéért pattannak le rólam.

Egyáltalán: *jó hinni valamiben*. Pontosabban: valamiben mindenkinek *kell* hinnie. A hit – támpont, felszabadító érzés. Kiemel a többiek közül, ettől több leszek, mint „ők”. Ezért a kettős látás nem vakság. Az a vakhit lenne... Mert ugyan a hit tárgyai abszurdak lehetnek, de az ember tán épp ezért elfogadja őket. Emellett a kettős látó ugyan az álvalóságban él, de azért néha az igazit is észreveszi, csak ez utóbbiban nem hisz.

A kör bezárul: élünk egy megkettőzött világban.

© Weyer Lili

© Weyer Lili

Tatárszentgyörgy árnyékában

Öt évvel ezelőtti megemlékezésünkön még Borbély Szilárd és Esterházy Péter is felléptek. Az idei esztűnkön rájuk is emlékeztűnk. („Ő, a Mester széles háta vagy kőpőnyege mögött lenni beh jő” – B. Sz.)
Fotó: Szöllősi Mátýás

10 évvel ezelőtt, február 23-ára virradó éjszaka Tatárszentgyörgyön meghalt egy öt éves kislú és az apja. Megölték őket. Mint később kiderűlt, Tatárszentgyörgy a cigányok elleni sorozatgyilkosság egyik stációja volt. A sorozatgyilkosság rasszista kiőtllői hagymázos vízióikban magukat világmegváltóknak képzelték. Vagy egyszerűen élveztek, hogy bármit megtehetnek.

Nagy társadalmi büntudatot nem váltott ki se a sorozatgyilkosság maga, se a hat halálos áldozat. Az áldozatok családjait néhányan segítik, köztük egy civil csoport, a „Csorba-család karácsonya”. Tatárszentgyörgy tragédiájáról megemlékeztünk öt évvel ezelőtt is. Akkor a középnemzedék íróit, költőit kértük fel. Ketten közülük már nem élnek.

A 10. évfordulóra való megemlékezésre fiatal írókat, költőket kértünk fel. Talán számukra majd egyszer tágabbra nyílik a tolerancia ajtaja. Áfra János, Bödecs László, Fehér Renátó, Kállay Eszter, Mécs Anna, Papp-Zakor Ilka, Simon Márton emlékeztek estünkön. Zenélt, mint öt évvel ezelőtt is, a Romano Glaszo.

Itt következő oldalainkon az esten elhangzottakból olvashatnak egy válogatást. Az estről készült videó (Csata Hanna és Gáspár Szabolcs felvétele) megtekinthető a 2000 youtube-csatornáján, illetve megtalálható Fb-oldalunkon.

a. j.

Ha csatlakozna az áldozatok családjait segítő csoporthoz, keresse a „Csorba család karácsonya – 2010” <https://www.facebook.com/groups/nefelejts/> csoportot a Facebookon. Ha pénztalálással támogatná a családokat, az Oltalom Karitatív Egyesület alszámlát nyitott erre a célra: MagNet Bank 16200106-00064620. Külföldről utaláshoz: IBAN: HU60 1620 0106 0006 4620 0000 0000. Köszönjük!

Áfra János

VADÁSZOK

I.

Gazdag falu a Dabast Ladánybenével
és Örkényt Kunpeszérrel összekötő utak
metszetében. A házak közművesítve,
modern intézmények: emeletes iskola,
emeletes egészségház, művelődési
központ, polgármesteri hivatal. Nő
vezeti a várost, az iskolát, az óvodát.
Olcsó mart aszfalttal akarják beburkolni
az utcákat, de egyelőre inkább fagyott,
homokos talajon taposnak a téli
vonulók. Itt masírozott először
a Magyar Gárda, és a lakók közül
valaki most is épp kimondja: csend-
őrökre volna szükség, vadászokra,
akik nem bánnak kesztyűs kézzel
a tolvajokkal. De a száz éve épült,
lerobbant laktanya már nem hagy
sok reményt. A házakon hirdetőtábla,
akik nem csinálják, belekeseredtek
a lopkodásba, és egyébként is le-
nyűgözően magas a bűnözési ráta.
Prostituáltak, dílerek, közlekedési

szabálysértők róják a csapásokat.
Néhány rúgás, bent töltött éjszaka
végleg senkit el nem tántorít,
a kiszabott büntetés hamar elévül,
és kezdődik újra előlről.

II.

Árkokkal zárják ki focipályáról
az illegális krosszozókat, melegért
fűrészelő férfiakat az erdőből.
A terjedő védelmi vonalak falva ez,
és műutaktól távoli határában,
a fenyves szélére tövises akác-
nyesedéket halmoztak a lakók.
Itt már csak a Fenyves sor világol,
egy párháznyi homokos utca,
a fényt négy oszlop tartja rajta,
de az új épület gerendáiról,
a cserepeken áttörve most
valami más is szokatlanul lobog.
Bármelyik romhalmazra
dobhattuk volna a molotovot,
de ez volt a legfeltűnőbb.
Vadonatúj, takaros kis otthon
bevakolva, szépen sárgára
festve. A nehezen törhető
ablakok végre bezúzva,
a látványt kerítés nem zavarja.
Túl a derékig érő vaddohányon,
már a kocsi melegében várom,
hogy végre indulhassak veled.

III.

Kerek akácerdőbe torkoll az utca,
arra nyílt a ház ajtaja,
ott menekült ki a fiúval apja,

de már csak fekszik,
kicsi fejéből egy darab leszakadva
hátral, ezen a ponton tört ki
a fém. Húsában tizenennyolc sörét.
A férfi nehéz tüdővel borul rá,
dereka három helyen
behasadva, hideg a bőre,
mint egy tárban felejtett golyó.
Még kapkod a levegőért,
de már nem áll össze szó.
Fekete hajú, fekete szemű
lány remeg az akácfa ágán,
megbújik összekuporodva,
négy lyuk vékony derekában,
s majdnem leszakadt az egyik ujja.
A sárga ház mellett nő áll,
egy égő erdő sértetlen fája,
összehajló karjai közt gyermek,
kis gyomrát éhség marja.

IV.

Rendőrök, tűzoltók, mentők
érkeznek-indulnak. A nyomozó
hóban hagyott lábnyomokra vizel,
idegenkezűséget nem fedez fel.

V.

Erős szél fúj, dermeszt a hideg,
az összkép fekete-fehér és rideg,
mindenki hazafelé siet.

VI.

Másnap reggel aztán elő-
kerül néhány töltényhüvely,
újabb szemlét rendelnek el,

lezárják a helyszínt. Rend-
őrök cirkálnak faluszerte,
egy hónapig nem törnek be
senkihez, gyalog sétálnak
a jogszi nélküli krosszosok,
a fák nem ritkulnak tovább,
bejáratott kuncsaftokra
szorítkoznak a kurvák,
a lopás visszahúzódik
a családokba. Ám aztán
újra felgyorsul az élet.

VII.

A menetrend marad,
elégtételért támadnak
egyre szegényebb házakat.
Aztán szakértők elemzik,
hány elúszó szavazat
mikrofonba morzsolni
az r betűs szavakat.
Fel kell mutatni inkább
a gyilkosokat. Fekete szemű férfiak
kényszerből vallanak,
majd helyükre hamar más kerül,
csak a szégyent vizik
magukkal odabentről,
és két kézzel osztják tovább.

VIII.

Az égre nyíló ház kiegészített
szájába hetedízíglén belesnek
majd a gyermekek.

Kállay Eszter

alakváltó

szembekerült velem tegnap a gyász, az évek során
halványan ismerős lett.
előhívni nem lehet, minden fényképen
máshogy néz ki.
ma ez a zavart, barna pocsolya itt előttem,
nincsenek szakaszai, önmaga körül forog, kitátja
a száját, ami mélyebb, mint az ég.

holnap a hajam végére fagyott pára,
török, ha fésülöm, nehezek a fejen. a gyász dühös seb,
minden évszakban begyógyul, megijedek, hogy hova tűnik belőlem.
kiújul, ahogy a rügyek, álmomban a gyomorban
zúzott kő, pihen, onnan jön föl reggelente, mint sav a torokban,
kibeszélem.

szemzugokban ülő kavics,
mellettem elhaladó járókeret,
markomból kibújó madár, szétmarja a kezem,
ha elengedem. tegnap megkért a gyász, hogy nézzek
tükörbe, szálanként őszülés, nehezek a fejen.
félnék nélküle, elemelkednék, ha nem
tartana lent, egy tétova kézmozdulat
és felbillent a földről.
valamit adnom kell a gyásznak, évszakváltásokkor
magokkal etetem.

Pici, piros r betű

Jön a tizedik évforduló, kellene valami arculatféle.

Tamás már az ügynökségen elkezde utánaolvasni, romagyilkosság, ez rémlett neki, de hogy romák gyilkoltak, vagy romákat gyilkoltak, na, ezt nem tudta volna pontosan megmondani.

„A tűzoltók annak ellenére, hogy egy benzines kannát és parafadugós üvegdarabokat találtak a ház közelében, elektromos zárlat miatti tűzről beszéltek, a rendőrség pedig nem vette figyelembe a tanúk elmondását, hogy lövéseket hallottak.”

T-a-t-á-r-s-z-e-n-t-g-y-ö-r-g-y. Bepötyögi a keresőbe. Mi van? Hogy Kecskemét fölött? Útvonalterv, 59 kilométer tőle, ahol most ül. Rohadtul azt hitte, hogy valahol észak-keleten van, valami borsodi sötét történet. De hát ez nagyon közel. Az ország közepén.

„A kinkeserivel megtermelt adóforintjainkból a cigányság demográfiai robbanását finanszírozzák, miközben a magyarság lélekszáma kritikusan fogy.”

Tamás pár éve vállal ilyen non-profit fusimelót is. Persze néha marha nehéz, nemcsak a téma miatt, hanem mert már a melóban is kifolyik a szeme a pixeltologatásban, húszmillió mutáció valami szar epres üdítőnek, miközben ő az Iparra járt és festőnek készült. Szóval valamit csinálnia kell, aminek van értelme, még ha nagyon fáradt is.

A múltkor egy szeretetszolgálatnak tördelt be egy brosúrát ingyen. Már a nyomdában volt az anyag, amikor visszahívták, mégse kellene úgy mutatni azokat a gyerekeket a nyári táborban, mert, hát tudják, hát, na, értik, mit mondok, az emberek erre nem adnak adományt. Nem én nem adok, de az

emberek ilyenek. És ezeknek a gyerekeknek is jobb, ha nem pont őket mutatjuk, hanem olyanokat, akik, tudják, magyarnak néznek ki. Mert különben ezek a gyerekek nem kapnak pénzt.

„A törvénnyel nem került összeütközésbe, nem járt kocsmába sem, még csak nem is szemtelenkedett senkivel. (...)

Róbert csakugyan nem járt a cigány kocsmába, korábbi törzshelyére, ugyanis kiiltották, miután – szemtanúik elmondása szerint – negyedmagával megtámadta a tulajdonost, s betörte a vendéglő ablakát.”

Elkezdni nézni a képeket, vonuló cigányok, szív alakú sírkő, bírósági tárgyalás. Valaki mögé áll, hirtelen bezárja a böngészőt. Az ügyfél visszadobta, az eper nem elég vidám. Tamás hümmög, majd amikor ellép mögüle a projektmenedzser, újra a képek között találja magát.

Rálel a házra. Egy sárga torzó a telep szélén. A tető hiányzik, a gerendák az égnek merednek. Olyan, mint egy hátára fektetett halott állat. Egy kibelezett állat. Egy legyilkolt állat. Ezt máshogy nem lehet mondani.

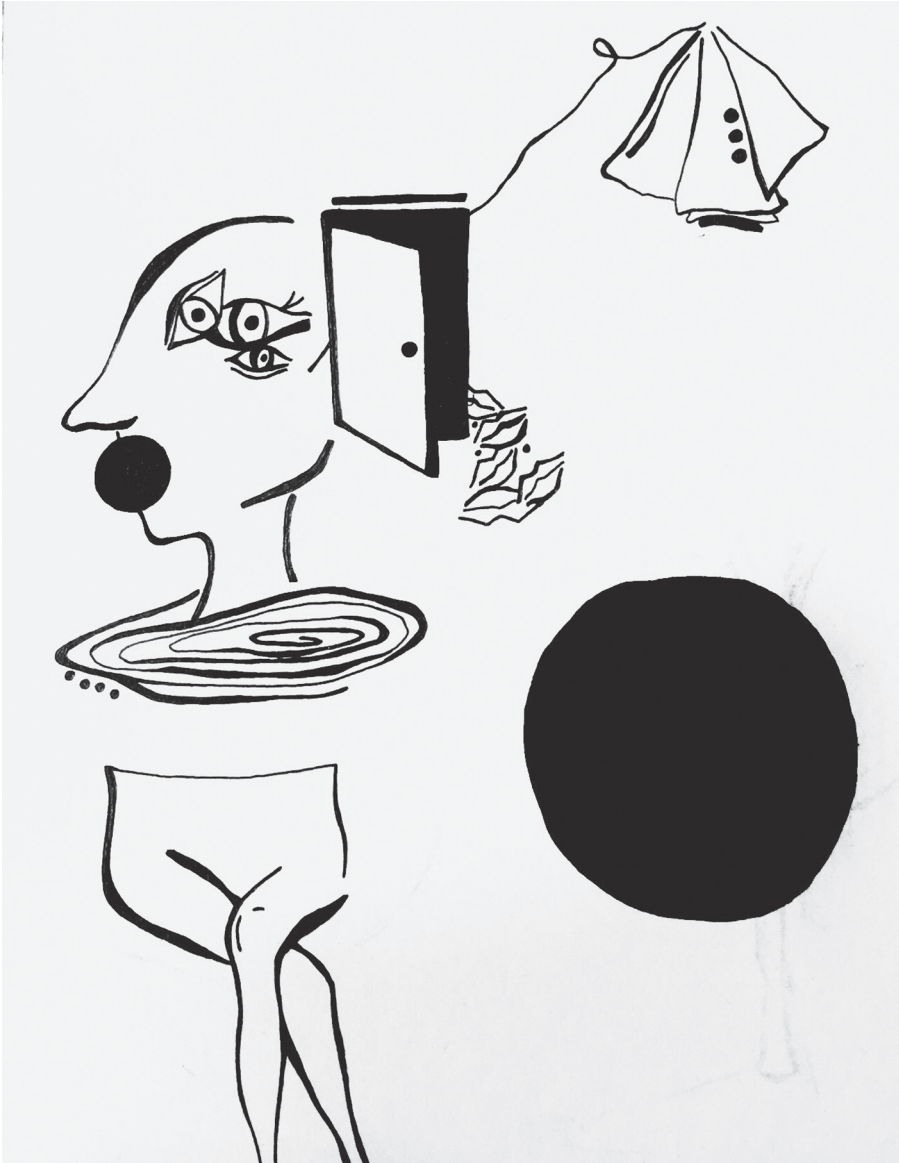
Egy videón látott mindent, az összeégett fürdőszobát, a megolvadt borotvákat, a törmelékes farmernadrágot és a cipőket. A pici cipőt. A bentégett életeket.

Ez a ház megfogja. Beleég. Lehet, hogy az arcukat nagyot fog szólni, akár még valamilyen nemzetközi díjat is nyerhet, azokat ilyen projექtekkel lehet. Persze nem ezért csinálja, hanem mert fontos az ügy, és az ügynek is jó, ha nemzetközi figyelem irányul rá. Otthagya az epreket, hazarohan, és beül a kocsiba.

„A gyilkosság borzalmasan megrázott minket, ráadásul azt sem volt könnyű feldolgoznunk, hogy éveken át a médiafigyelem középpontjába kerültünk. Ahogy teltek a hónapok, évek, úgy vált egyre fájóbbá, hogy újra és újra feltépik a sebeket. És úgy lett egyre nehezebb átélni: Tatárszentgyörgy neve összeforrt a tragédiával, ezért nehéz volt előretekintnie azoknak, akiknek ez az otthonuk, akik itt akarták folytatni az életüket.”

Tamás tesz egy kört a romatelepen, mindenki megbámulja. A telep szélén kiszáll, fényképezőgép a nyakában. Rosszallóan nézik. Jön megint valami újságíró, hogy hírt csináljon ebből. Miért nem lehet őket békén hagyni. Tamás keresi a házat. A ház már nincs. A ház már eltűnt. Nem áll ott mementó-

ként, amit Budapestről olyan szívszorulva lehetne nézni. Tamás a ház helyén ténfereg. Zakatol benne a sok szó, hang, kép, amit magára zúdított az elmúlt órákban. A gusztustalan mondatok, a folyamatos relativizálás. Amikor innen eltűnt egy család. Havas a föld. Elered az orra vére. Hazahajt. Az egész arcu-
latra végül nem küld be mást, mint hófehér alapon egy pici, piros r betűt.

© Weyer Lili

Cím nélkül

Február 23-án éjjel, kettő előtt nem sokkal fordultok a faluba vezető főútra. Viszonylag lassan közeledtek a sötétben, de ez nem jelenti, hogy bármit is halogatnátok. A rossz út az, ami feltartóztat, a kőkeményre fagyott földgöröngyök, amik miatt a sofőr óvatosan vezet, illetve az út menti bozót, amiből bármikor elétek vetheti magát egy őz vagy egyéb nagytestű állat. Végül mégis föltűnik a faluszéli ház, a sárga falak hirtelen öltenek testet a sötétben, mintha kifejezetten a ti kedvetekért válnának anyaggá ott, ahol nem sokkal azelőtt még csak az éjszaka, meg valami tétova, távolról jövő kutyaugatás hullámszórt.

Igazság szerint így gondolsz a ház lakóira is, akiket a terepszemlén láttál ugyan már egyszer, de ahogy elhajtottatok, számodra a semmibe dermedtek: a fiatal férfira, aki az udvaron tett-vett, és, neked úgy tűnt, ügyet sem vetett rátok, a kislányra, aki egy pillanatra előbújt a házból, csak, hogy a férfi – talán a hideg miatt – rögtön visszatessékelye; az idősebb, megtermett asszonyra és az őt bukdácsolva, le-lemaradva követő kislányra, aki – ezt a testtartásából és a mozdulataiból sejtetted – valamit éppen magyarázott. Ahogy az autó szintjére érkeztek, a gyermek a férfihoz szaladt, a kabátjába ölelt, majd mindhárman felszívódtak a házban. Leginkább a hátukra emlékszel belőlük, ezt vette körül, bár még nappal volt, a villanyoltáskor leszálló, szigorú, makacs sötét.

Most éjjel is csak ennyit tudsz magad előtt látni, három hátat, amit a házba képzelsz, megkövülten állva az űrben, bár tudod, hogy ez most, így nem lehet igaz: a ház lakói biztosan nem állnak, mintha azóta is rátok várnának, hanem fekszenek és mit sem sejtve alusznak, mert egyelőre azt sem tudják, hogy a világon vagytok.

Ahogy te sem tudod, bár nincs is gyakorlati jelentősége, hogy vacsora után Robi, mint mindig, bevackolta magát a testvére mellé az ágyba, fejére

húzta a paplant, amíg bemelegszik, aztán maga elé képzelte a szobát, ahol édesanya tesz-vesz és motoz. A paplan fölött világos van, a paplan alatt szinte fekete a sötét, ez a különbség pedig lehetővé teszi, hogy Robi kuckóban érezze magát. Néha arra szokott gondolni, hogy hatalmas zseb mélyére rejtették, onnan kell reggel előbújni, a féltalom bizonytalan ringását is ezzel magyarázza, vagy pontosabban azzal, hogy a zseb viselője éppen útra kelt. Máskor, mint ma is, arra gondol, hogy édesanya mozdulatai nyomot hagynak a paplanon túli fényben. A szoba ettől térképpé válik, rajta a cakkos útvonallal, Robi pedig bármikor rá tudna mutatni a másoknak érthetetlen mintára és azt mondani, itt az ablakhoz ment, hogy behúzza a függönyt, itt a paplant rendezte el rajtam, itt a lámpa mellé ült varrni.

Vacsora után könnyű boldognak lenni, és Robi az is lenne, csak hogy ma este büntetésből zárta ki magát a lakás világosából, fenyítésképp egy eltört ceruzáért, amiről még nem szólt senkinek, a szüleinek sem, megkockáztatva, hogy hallgatását, ha kiderül a baleset, gyávaságnak veszik. A dolog persze szóra sem érdemes, annyi történt, hogy rajzolni kellett a beszoktatóban, papírt kaptak és írószert, aminek, mint mindenki, ő is megörült, de később, mikor rájött, hogy nincs egyetlen jó témája sem, megijedt és elszorult a torka, ezután pedig megjelent az asztalon a kettőbe tört szép, piros ceruza.

Robi mostanában nyugós. Mióta óvodához szoktatják, minden elalvás előtt végiggondolja a következő napot és keres benne valamit, amit jó lesz várni, amitől hamarabb eltelik az idő. Magas-magas lépcsőnek képzeletben a beszoktatót, lépcsőfokként sorjázó hétköznapokkal, ezeket kell megmászni, egészen a lépcső tetejéig, a komoly óvodáig, benne a rémisztő nagyfiúsággal. Nyilván tudja, hogy szégyen, magának mégis bevallotta, hogy szívesebben lenne ehelyett édesapával, vagy maradna itthon, a testvéreivel.

Emiatt gondol esténként a másnapi lekváros kenyérré, a bújócskára, vagy jobb híján az út menti fagyott hótakaróra, ami ropogva szakad be a csizmája alatt, úgyhogy minden lépéshez rántania kell egyet a lábán. Az ilyen hó, amit a felnőttek utálnak, neki még kaland, bátrabb lesz tőle, könnyebb utána szembeszállnia a mindig elromló, ellenséges tárgyakkal, amik a beszoktatás kezdete óta szörnyen elszaporodtak, és csak a megfelelő pillanatot lesik, hogy kicsorbulhassanak, megrepedjenek, elszakadjanak. A múlt télen, amikor a szomszéd kutyája acsarkodva eléállt, édesapa elmagyarázta, hogy az állatok megérik az ijedtség szagát, később pedig, a beszoktatóban Robi megértette, hogy a tárgyak is kiszimatolják az emberben a félelmet,

ilyenkor esik le a csésze az asztal sarkáról, folyik a mártás az ingre, és török ketté a ceruza.

Te hátradőlsz az ülésen, kibámulsz az ablakon és szabályszerű ismétlődéseket keresel a bozót egyhangú körvonalában. Amikor a ház, megkövült lakóival a képzeletedbe tolakszik, önkéntelenül is lehunyod a szemed. Harcolsz a sötét úr megátalkodottságával, a tájat és az országtérképet borító foltokkal, ahol a tér megszűnik létezni, ellenséges vákuummá alakul és fenyegető idegeneket ont magából. Olyan idegeneket, mint ez a gyerek, aki az éjszakát képzeletben semminek, a reggeltől viszont megkönnyebbülést érez, ha pedig, mint most is, a biciklizésre gondol, kicsit várni tudja a nagyfiúságot.

Édesanya azóta eloltotta a villanyt és ágyba bújt, később pedig kattant a kilincs és megnyikordult az ajtó, mert édesapa is megjött nagymamáéktól. Robi tudja, hogy a hálószobát betölti a szülők puha szuszogása, ami jó, mert ő legszívesebben szuszogásnak képzeletben a szeretetet. Félhangosan mondja ki, hogy nem lesz baj, ebben a mondatban pedig aztán megkapaszkodik.

A paplan rég nincs már a fején, és most, mielőtt elszenderedne, még látja megelevenedni a szekrényajtón az ötlábú, rémtestű fagörcsöt. Úgy három-négy órát alszik, majd újra felébred, mert a ház vakító, forró fényben áll. Édesapába markol, megindulnak kifelé a lángoló szobából, ő pedig, bár fél, a lelke mélyén elhiszi, hogy nem lesz baj, és érthetetlen módon rábukkan magában egy kevés, bátortalan örömré. Talán a lakást betöltő, ragyogó, káprázatos lángokban van valami, amit ígéretnek remél. Az apjához bújik, tulajdonképpen egymást bátorítják.

Kettő múlt huszonhárom perccel, mégis úgy tűnik, hogy órák óta a ház előtt várakozol. Kedved lenne lehajolni egy pillanatra és meggyúrni a görcsölő vádlidat, aztán a biztonság kedvéért csak az orrodát töröld meg, mielőtt az ajtó tényleg kinyílna. Három cigány ölt testet előtted, úgyhogy célzol és egymás után többször meghúzod a ravaszt.

Bödecs László

IX.

Hogy a leigázott népek
békében megférjenek,
helyet csinálunk magunknak,
fallal vesszük körbe,
kiépítjük új kerületeinket.
Ami kívül marad igazgatásunkon,
a sűrke zóna szabadon lakható.

A sötét helyeken bármi történjék,
az élet a megszokott rendjében
mehet tovább, számunkra előnyös,
hogy annyiban hagyjuk,
ha hasznunkra nem válhat,
nincs miért erőltetnünk,
igazságunk a kiváltságosoké.

A tudatlanság kettős természetű odakint.
Aki kiszorult, nem értheti szabadságunk,
és nem veszünk tudomást mi sem,
amiről nem muszáj, elnézünk, amíg lehet.

Néha füst száll fel a sötét vidékekről,
lövések hangzanak, ha valaki eltűnik,
soha meg nem találják, nem is tudják,
hol kereshetnék, amikor kint járunk,
álruha véd minket is, a névtelenség.

A beszakadt tetők, a lerombolt falak,
a leégett udvar, sörétnyomok
vezetik a tekintetet valami tökéletlen feltárására.

Ha köztudottá válnak hasonló tragédiák,
a felelősöket meg kell találni mielőbb,
és bezárni őket, megvonni a falon belül is jogait,
övék legyen minden büntudat és a szerencsétlenség,
hogy nekik kelljen szembenézni tettük természetével.

Néha azt gondolom, lehet a tökéletes igazságnak
néhány vakfoltja, hogy képtelen a legjobb
lehetőségek ellenére mindenfelé elterjedni.

Nem tudom, kit terhel ezért a felelősség,
hogyan lehet ilyen, ami tökéletes.
Nem gondolni minden részletre,
ez a mi kiváltságunk.

[kibetűzhetetlen]

(TATÁRSZENTGYÖRGY, TÍZ ÉV MÚLVA)

„ímé megjelenék az Úrnak angyala Józsefnek álomban, és monda: Kelj fel, vedd a gyermeket és annak anyját, és fuss Égyiptomba, és maradj ott, amíg én mondom néked; mert Heródes halálra fogja keresni a gyermeket.”

(Máté, 2,13)

1 (Nagy Tiborné Illés Éva)

Tatárszentgyörgy Pest megye déli részén, a Duna–Tisza közti homokhátság peremén, az ország földrajzi középpontjának közelében fekszik.

A község cigánysorának utolsó házát 2009. február 23-ra virradóra Molotov-koktélokkal felgyújtották.

A 17. század óta a falu képe sokat változott, de eredeti jellegzetességeit, kettős keresztutcás, fésűs beépítésű szerkezetét máig megőrizte.

A vádirat szerint az egyik vádlott több célzott lövést adott le a tűz elől menekülő 28 éves Csorba Róbertre és két kisgyerekére.

A határ jellegzetes alföldi pusztai táj, fehér nyárral, borókával tarkított futóhomok, szőlők, búzatablák, erdők és rétek üde foltjával.

Az apa és az ötéves kislány, Robika azonnal meghalt.

2 (Nagy József)

.meghalt azonnal Robika, kislány ötéves az és apa Az. foltjával üde rétek és erdők, búzatablák, szőlők, futóhomok tarkított borókával, nyárral fehér, táj pusztai alföldi jellegzetes határ A. kisgyerekére két és Róbertre Csorba éves 28 menekülő elől tűz a le adott lövést célzott több vádlott az egyik szerint vádirat A. megőrizte máig szerkezetét beépítésű fésűs, keresztutcás kettős, jellegzetességeit eredeti de, változott sokat képe falu a óta század 17. A. felgyújtották koktélokkal-Molotov virradóra 23-ra február 2009. házát utolsó cigánysorának község A. fekszik közelében középpontjának földrajzi ország az, peremén homokhátság közti Tisza-Duna a, részén déli megye Pest Tatárszentgyörgy.

6 (Ifj. Csorba Róbert)

A Pest megyei [kibetűzhetetlen] cigánysorának utolsó házát [kibetűzhetetlen] február [kibetűzhetetlen] virradóra [kibetűzhetetlen]-kockákkal [kibetűzhetetlen].

A vádirat szerint az egyik [kibetűzhetetlen] több célzott [kibetűzhetetlen] adott le a [kibetűzhetetlen] elől menekülő [kibetűzhetetlen] éves [kibetűzhetetlen] Róbertre és [kibetűzhetetlen] kisgyerekére.

Az apa és az ötéves kisfiú, [kibetűzhetetlen] azonnal [kibetűzhetetlen].

*

(magyar → angol → magyar → kurd → magyar, géppel)

2015. szeptember 2.

Ugyanezen a napon a világ oldalai ugyanolyan képnek tűnnek. A fotó közel volt Bodrumhoz, Törökországban, a Földközi-tengeren.

A kisfiú a tónál van. A piros gyöngyök teje kék. Hároméves, kurd. Kobani, szíriai város, megszökött a családjáról. Azt akarták, hogy Kos Kos legyen Törökországban Bodrumból. Néhány mérföld nyolcadik hajót ért el. Huszonöt utas volt. Félelem és két gyermek. A fiú a tóban található. A neve a jelenség fantomjaként ismert.

Mi hiányzik egy világos történetről, és mi nem a büntetések?

Ez a tudás az egyetlen, a neve egy kisfiú. Vesztes a szél. Ez használható az ellenállás legyőzésére.

(magyar → angol → magyar, géppel)

2015. szeptember 2.

Aznap a világot ugyanazzal a fényképpel megjelentek. A képet Bodrum közelében, Törökországban, a Földközi-tenger partján vették.

Egy kisfiú fekszik a tengerparton. Piros póló kék nadrággal. Három éves, kurd. Kobani, a szíriai város, elmenekült a családjával. A török Bodrumból a görög Koshoz akartak jutni. Négy kilométer. A nyolcszemélyes gumihajó megfordult. Közel húsz utasa volt. Az anya és a két gyerek megfulladt. A fiú testét a tengerparton találták. Ismert a neve, egy szó a fantom fájdalomról.

Milyen veszteséget jelent az, ami kristálytisza mondatokkal él, és nem a mondatok roncsaival?

Ez az egyetlen tudás, a kurd kisfiú neve. Kerülje el a túlélés elvesztését. Így lehet megakadályozni a túlélés kudarcát.

(magyar)

2015. szeptember 2.

Aznap a világlapok ugyanazzal a fotóval jelentek meg. A képet a törökországi Bodrum közelében készítették, a Földközi-tenger partján.

A tengerpart fővenyén egy kisfiú fekszik. Piros póló, kék nadrág. Hároméves, kurd. A Kobani nevű szír városból menekült el a családjával. A török Bodrumból a görög Kosra akartak eljutni. Négy kilométer. A nyolcszemélyes gumicsónak felborult. Közel húsz utasa volt. Az anya és a két gyerek megfulladtak. A kisfiú holttestét partra sodorta a tenger. Neve ismertté lett, szókapcsolat a fantomfájdalomra.

Miféle veszteség az olyan, amelyik kristálytisza mondatokkal elevenedik meg, és nem mondatok roncsaival?

Kell ez az egyetlen tudás, a kurd kisfiú neve. Takarni el a veszteség túlélését. Takarni el a túlélés kudarcát.

A kurd kisfiút pedig úgy hívták, hogy — —.

© Weyer Lili

Lázár Bence András

AKARAT NÉLKÜL

Miattad lenni néma. Eltévedni
egy nagyváros külvárosában igazolvány
és nyelv nélkül. Motyogni valamit egy buszmegálló
széles eresze alatt. Legfőképp magamnak.
Hogy hogyan találni haza.

Így lenni néma. Esetlenül. A felismerésben,
hogy látni téged könnyű ingben, feszes háttal
az évek múlásában.

De lassan túl kell nőni a megértés túlbeszélt
magyarázkodásán. Mint szabad akaratnak
egyszerű döntéseken. Hiszen múlik az idő.
De ahogy múlik: úgysem.
Mert ettől csak minden részleges.
Mint a hangod, ahogy elveszik egy kórházi
folyosón a tényérok koccanásaiban.

Miattad lenni néma. Mint egy nagyváros
külvárosában igazolvány és nyelv nélkül.
Mint motyogni valamit egy buszmegálló
széles eresze alatt. Mint legfőképp magamnak.
Mint megérteni könnyű inget, feszes hátat.
Mint évek múlását. Mint szabad akaratot
egyszerű döntések után.

Túl- és elbeszél magyarázkodással.

*

Történjen minden így. Történjen esetlenül.
Történjen a megértés lassú felismerésében.
Legyenek szavak, akár mondatok. Legyenek
döntések akarat nélkül. Legyenek esetlenül.

*

De aztán egyszer csak kezdjen esni, ritmusban
koccanjon egy buszmegálló széles eresze. Maguktól
porladjanak egymásba kórházi folyosón a tányérszélek.
Vesszen ebben el a hangod és én se tudjak mit mondani.

Így lenni néma. Akarat nélkül.
Részlegesen. Túl- és elbeszél magyarázkodással.

SEHOL

Nem lesz még egészen reggel,
amikor egy kórházi folyosó gyengén
tükröződő korlátjaira tudok csak gondolni.
Hogy aztán a félelem szarufái között
lássam az arcod egy tél lecsiszolt éleibe égetve.
De ettől nem leszek igazságos, de annál inkább
hazug sem. Csak egészen szabad.
Mint a vadmadarak, akik elviszik a csendet egészen
délre. Oda, ahova várost, benne kertet képzelek.

Ahol nem kel megszólalnom és úgyis érteni fogsz.
Mert itt, ahol üres ágyakon fehér csempéknek feszítve
várják neon kórtermekben a feloldozás utolsó sorait,
hogy ettől lenni jó, vagy éppen egészen rossz,
többet már nincs helyünk.

De lassan esteledik, és te leszel az, aki kabátot húz,
sálat köt, én meg, aki saját tükörképet képzel váll mögé,
félelmet egy nyak törésvonalaiba,
várost, benne kertet a nővel, aki te vagy,
akinek már nem kell mit mondani.

Nem lesz még egészen reggel,
amikor egy kórházi folyosó eltört korlátjaira
tudok csak gondolni. Hogy aztán a tél lecsiszolt
éleibe égetve lássam az arcod.

De sehol se vagy. Csak a hangod
a csend szarufái között. Csak vadmadarak
a kifeszített felhőkbe fagyva.

PURGATÓRIUM

Azóta csak épphogy, talán kevésbé is
gondolok a kiterített lepedőkre a fehér város
rövidre vágott ablakaiban. Igen, azóta,
hogy meséltél az önmaguk ellen forduló
szabályaidról. Amik tartanak, de nem
kötnek. Mint egy fregoli két lepedő alatt.
Mint egy reggel, amiben nincs könnyörület.

Ahogy az ébredés utáni pár percben mérni ki
az eltöltött időt indulat és késztetés között,
hogy ettől lenni egészen visszafogott.
Mint a hirtelen kielégültek. Mint a sugárutak
az ünnepek kialvatlanságában. Így lenni csak,
épphogy, fregoli két lepedő alatt. Mint egy vendég,
akit nem hívott meg soha senki.

Így beszélek rólad újra, hogy talán kevésbé,
csak épphogy legyél eltöltött idő indulat
és késztetés között.

De alkonyodik. És a nem meghívott vendégek
a sugárút rövidre vágott ablakai alatt várakoznak.
És a férfiak és a nők ölelkeznek az ünnepek
kialvatlanságban. És csak épphogy, és talán kevésbé is,
esteledik. Ők beágyaznak. Én meg Alcantaraban
vonatra szálllok.

Hogy aztán rád tudjak gondolni, hogy lepedő nélkül,
hogy semmiben, hogy legyél te az eltöltött idő,
hogy reggel van, hogy éppen megébredsz,
hogy akkor most, mint a hirtelen kielégültek,

ne tudjunk megszólalni.

Hanghelyet

HÁRMASLELTÁR

G. emlékére

1.

Világokat igazgatsz. Még onnan is. Bogozod a szálakat. Bár némiképp környadozol, nem rendül meg pillanatra sem a bizalmad magadban. Szép vagy. Talán a legszebb, akit valaha ember látott. A Napba persze lehet.

Mindenkiről mindent tudsz. Nyilvánvalóan, hiszen te rendezed a tetteiket. Ha hibáznak, nem a te hibád. Nem jól követték az utasításokat, amiket egyébként nem mondtál vagy nem úgy mondtál. Rosszul értették. Még érteni sem tudnak. Mit tudnak ezek.

Igen, állati klasszul festesz. Bámulatos, hogy még ebben az állapotodban is mindenkinek tetszel. Egy csábító vagy. Megfordulnak utánad. Mágnesként vonzod őket.

De jól látod, nem méltóak a szeretetedre. Egy hibád van. Túl jószágos vagy.

Beszűrődik a tapsvihár utáni csend a koporsódba. Nem szereted a magányt. Hogy kerülhetél ilyen helyzetbe, hogy alattvalóid nincsenek körülötted.

Odakint nem engedted beszűrődni a napfényt. Hűségesen szolgáltad a tragédiáidat, kicsi tragédiám, nekem nősz nagyra, szentem!, tételesen persze nem ismerhette meg ezeket senki. Kerülte. Kerülte a nemtudjukmiket. Vagy mondtál valamit belőle, aztán átalakítottad, aztán az átalakított történet új formát öltött, mindig az éppeni hallgatóság ízlése szerint.

Hallod a tapsot? Ugye remekül behallani? Kedves muzsika számodra, duruzsolás, fájlalnánk, ha tompítanak a falak.

Kicsit bizarr a helyzeted, de hidd el, ki fogod magyarázni. Valahol nyilván várnak, mások talán aggódnak érted, majd elmondod nekik, te bizony szóltál előre, hogy kipróbálsz, az meg, hogy innen nem tért még meg utazó, nem bizonyítja, hogy te nem térsz majd meg.

Nem győzöm hangsúlyozni, jó voltál. Jó apa, jó férj, jó testvér, jó gyerek, jó barát, jó feleség, jó anya. A Mindenség, aki voltál, aki vagy, már bocsáss meg, ha nem üti meg a mércét a kifejezés.

Igen, igazad volt. Mikor marionettfiguráidat összeugrasztottad egymással, a továbbiakban mindőjüket külön egymagad birtokolhattad. Te voltál a Napjuk és a Holdjuk, mit sem kívánhattak jobban, s valljuk meg, központi irányításoddal teljesebb, virágosabb életük lett. Beleköthetnél a szavukba, sértegethetted őket, a tulajdonoddá váltak mindenestül. Ha érdekességed kopott, rögtön megérezted, bábuidd rögvest telefontad a csodálat hazugságindáival. Moccanni nem tudtak tőlük. Lehet, hogy a macska nem, de te képes voltál egyszerre kint és bent fogni egeret.

Hangzavarodtól süketté tettek gyülekezete várakozik. Rád várnak. Mindenki rád. Ha te nem, ki igen.

Féltél, elillan a szenvedés, ezért hogy vigyáztál rá, hűséges hordozója és előállítója voltál. Káoszra káoszt tettél. Minden örvénylett körülötted. Nézzük a szemed. Ránk nézel vele.

Ne aggódj, trendi a hajad. Félünk, nehezedre esik a hajrendezés, pedig mi sem fontosabb az embernek, mint a nettség.

Bizonyhogy lehet mindenkinek tetszeni, hiszen neked sikerült, hát persze hogy lehet. Ügyelni kell, hogy elég szenvedéllyel vedd körül az alattvalókat, s ha az imádatod csokraitól fuldokolnak, a bántás szélesre tárt ablakán beszökő friss levegő is életet ad majd nekik.

Emlékszel, mikor a?

Emlékszel, mikor azt?

Emlékszel a?

Emlékszel?

Emlékszel a zokogására?

Nevetséges persze minden emlék, amelynek nem te vagy a főhőse, a mesélője, ahol a részvét hűsítő homokszemei másokra peregnek.

Nevetséges a fájdalom, ha nem a te fájdalomad.

Ne haragudj, ha pillanatra elálltuk ócska álproblémáinkkal előled a fényt, csak meg akartuk nézni az arcodat. Természetesen most is tökéletes. Nem változtat rajtad az idő. Tényleg, most sem.

Maradunk, mint a voltban, rendíthetetlen szeretetkoldusaid, ha egyszer odavetsz egy együttérző mosolyt, továbbra is örömmel vesszük. Nem tudjuk, mennyi időd lenne még erre, s nem tudjuk, képes lennél-e most már ilyes-

mire, s azt sem, tudsz-e abban az egyszerre szűkülő és táguló térben mással foglalkozni, mint magaddal.

Bocsáss meg, ha majd átfestjük az emlékedet, nekünk tetszőbb színeket használunk majd, nyilván kevesebb feketét, színes lesz, vidám és olykor mulatságos, hogy könnyebb legyen ránézni a portréra. Mennyit fogunk most már együtt nevetni! Szégyenletes persze, hogy megint a könnyebb végét akarjuk megfogni.

Bocsáss meg továbbá a felvarratlan gombjainkért, a félrecsúszott nyak- és egyéb kendőinkért, az eltévesztett köszönéseinkért, minden kitörölt és újraírt sorunkért, és sok-sok elhibázott évünkért, fájó, hogy senkinek sem tudtál velünk büszkélkedni, pedig a viszolygásodra mennyire szeretted a büszkeség álarcát feltenni.

Bocsáss meg, ha nem elég gigantikus a csokor, de hát minden csokornál van gigantikusabb, s neked igazán a leg, az kellene. Hidd el, igyekeztünk. Tudjuk, mindig szeretted a hatalmas, az óriási, az egeket nyaldosó gesztusokat, amik csak veled, csak neked, amiképp éltél-haltál a nagy szavakért, nálad minden túlzófokban mondatott el, az óriás hajnalaidtól az elképesztő estéidig.

Ha meg tudnánk végre szólalni, egy barokkos, mérhetetlenül nyakatekert mondat Möbius-szalagjának útvesztőjébe kerülnénk.

Némaság a hang helyett, de a némaság mi helyett?

Örvénylésed sodrából senki nem tudott kihozni. Némaság a csend helyett, de a némaság?

2.

sajnálom, beleragadtál a hazugságaid légyapírjába. igen, ez a sárga íz itt sajnos csalogató. tudom, undokság ilyesmit ilyenkor felhánytorgatni, de tény, hogy jobban kellett volna vigyáznod. kínos, nem tudnád esetleg az első két lábacskád kiszabadítani? talán ha elbeszelnél egy nem átalakított történetet, tán engedne a csapda. nagyjából úgy mondd, ahogy volt, persze tudom, ez lehetetlen, ugyanaz a történet minden résztvevőjének kicsit más, de mondjuk, semmi torzítás, a saját szereped mennybe menesztése, felnagyítása. ki kellene hagynod az emberek összeveszejtését is. mi volna, ha választanál egy napot, amikor semmi különös nem történt, egy átlag napot. ja, hogy neked olyan nem volt? hogy mindegyik nagyszabású volt valamiképp. ez sajtóságos, igen, tudom, kiválasztott vagy, de nem lenne okosabb a lábacskákkal törőd-

nöd, így nem tudsz innen kimászni. várj, keressünk egy reggelt, a reggelek olyan átlagosak szoktak lenni, felkelés, kávé, zuhany, haddnesoroljam. hogy te reggel csak látszólag foglalkozol ezekkel az apróságokkal? hogy közben gondolatban átpörgeted számos ember sorsának homokviharát? értem, nem gond, akkor legyen talán egy vasárnap. mindenki pihen, nyugalom van, alszik a széken a kabát, szunnyadozik a hasadás, még szundít a lapda meg a síp, az erdő, a kirándulás, a jó cukor is aluszik. hogy nincsen jó cukor?, a cukor gyilkos fegyver? igazad van, mint mindig, most is, de legyél méltányos, idézett szerzőnek ennél kellemetlenebb problémái voltak, nem tudott a cukor mérgével foglalkozni. kis naiv, tudatlan költőcske, persze-persze. ismétlem, igazad van, mint mindig, most is. figyelj, viszont mintha közben mélyebbre ragadtak volna a lábacskák. várj csak, úgy tűnik, már mind a nyolc, az alsó szelvény alig látszik, nem próbálnál meg mégis valamit úgy elmondani, ahogy volt? még lehet, hogy vissza lehet csinálni. hogy ne beszéljek hülyeségeket?, hogy ne legyek már olyan naiv és ostoba? de hát ilyen vagyok, ezen nincs mit változtatni, ezek a lábacskák viszont roppantmód kezdenek ragaszkodni a légyapárhoz, lehet, hogy te is felszívódsz benne, nem gondolod, hogy ez méltatlan eltűnés? nem hozzád, nem a te ragyogásodhoz illő? hát hogy fognak ezek után tisztelni? még a végén nevetni fognak rajtad, tegyél már valamit ellene. ó, már a potrohod is tiszta ragacs, félek, most már ideje lesz megteríteni az illő gyásznak

3.

persze jobban járnánk-e a szereposztással, ha visszatérnél, s a Nagy Kártyavető szándékai szerint ezúttal a helyzet mindenkori urának helyét előzéke nyen átadnád szolgálidnak, vajon akkor a világban mérhető szenvedésmentesség csökkenne-e?, rendesebben viselkednénk-e veled, mint viselkedtél te velünk?

vagy lehetnénk inkább testvérek?, s ha így, akkor felszólalnánk-e együtt a minket ért igazságtalanságok ellen?, lemondanál-e a jóság aranypapírba csomagolt cukorkáiról, erős lennél-e ahhoz, hogy leszórd magadról a dicséretes cukorporát, hogy ne kelljen miattad folyvást a rossz pólusán szorongva üldögeálnunk?, s vajon lemondanánk-e a jóság édesen zörgő cukorkáiról, erősek lennénk-e ahhoz, hogy leszórjuk magunkról a dicséretes cukorporát, hogy ne kelljen miattunk folyvást a rossz pólusán szorongva üldögeálned?

Nyerges Gábor Ádám

romantika

ősz lehetne
olyan
mint egy leépülő város
maradék romantikája
megtévesztő jellegű
rövid kánikulából párologó
bágyadt konyhameleggel
éjszakára már
fagypontra alá higgadással

puszta formalitásból
szórványosan
levelek hullanak
ilyenkor
eldobott csikkek
zsebkendőgalacsinok közé
régibeidegződéssel
a feleslegesség
frissen megszokott nyugalomával

az idill kikísérletezése
lehetne egy vevő
mind megértőbb testtartása
vagy a termék közönye

amivel kapcsolatban
elvétve
még elhangzanak kérdések
pedig már a korábbi alkalmakkor
sem volt készleten

a környezeti tényezők
fogyatkozó intenzitását
lehet majd tavaszias alkonyinak
indokolatlan csüggedésnek
költői túlzásnak
is tekinteni
összképükről nyugodt szívvel
tagadható lesz
hogy az volna a realitás

a házak
a fák egy bizonyos hányada
a még be nem zárt boltok
strapabíró megrongált útjelző táblák
továbbra is állni fognak
széttárt kezek joviális értetlensége
üzeni majd hogy mégis mi baj lenne
azért nincs
még vége a világnak

kabai lóránt

a hátamról jutott eszedbe – írtad abban a versedben, melynek párdarabját én követtem el, s aztán egymás mellett jelentek meg –, hogy megrontott szemmel néztél addig, „öntelt törvénné lett a szürkehályog”; régi ismerősként tekintettél a bennem garázdálkodó sötétségre. és „vértolulás szoros ruha alatt”. rossz fényű nyitott mondat voltam, sunyi démonokkal, alattomos kötőszókkal kardoztam. veszítettem ismét, pedig jó volt újra megtanulnunk látni, szótagjaimtól fogyott mindkét hold szemeidben, ahogy mondtad. „s ha jó az ég, megkapó összetett mondat leszünk” – így fejeztem be; de nem az ég, én nem voltam jó. bukott mondat.

Mint két tojás

Kis nyáj szoknyában, nadrágban. Heten-nyolcan vannak. Fehér köpenyes gazda udvarra tereli a báránkákat. Mennek, csoszognak, bicegnek, sántítanak. A folyosón korlátokba kapaszkodnak, indulnak levegőzni az udvarra. Kint már a nap se fogja őket. Egyikük ingjére orrkönny csöppen, a levegőben ősz hajszál leng. Leülnek a padokra, hárman-négyen egyre. Csend. Emlékkapuk kitérülnek sarkig.

Egyik: *Anyá hol van? Azt mondta 4-re itt lesz!* Körbenéz szípigva. Karjában a levegőt ringatja. *Hinta-palinta. A hajás babát karácsonyra hozta a Jézuska. A csillagszóróból jött elő, lecsücsült a fa alá, nézte a szuszogó gyertyát. Fáradt rózsaszín hangon énekelni kezd. Mennyből az angyal eljött hozzátok pásztorok, pásztorok.*

Másik: *Te ki vagy? Nyújtja a levegőbe kezét. Tenyeréhez a langyos szél hozzáér. Enyém? Köszönöm. Máskor is hozol? Szeretem a nápolyit.*

Harmadik: *Szeretek itt dolgozni. Minden rendben, csak éjszaka recsegett a szekrény, és egy szellem... Nagyon féltém, de a fejemre húztam a paplant.*

Negyedik testét tapogatva: *Eltűnt a szappan, a fésűm, az alma is itt volt az éjjeliszekrényen meg a gyógyszereim!*

Ötödik: *Ellopták a kenyérgegyeink! Jöttek a repülők, valaki a zsebemben turkált, bumm, karja a kezemben maradt. Feláll, lehajol, felmarkol egy kupac kavicsot és eldobja. Bumm, bumm.*

Fehér köpenyes odalép hozzá, lenyomja a padra: *Üljön le, kedves, nincs semmi baj!*

Hatodik a kezét tapogatva egyre gyorsabban mondja egyesével szorongatva ujjait: *Ez elment vadászni. Ez elment... vadászni, ez meglötte, ez hazavitte, ez megsütötte, és ez az icike-picike mind megette.*

Harmadik: *Nem úgy van! Nem kell kétszer mondani!*

Hatodik: *Ez elment vadászni, ez meglőtte, ez hazavitte, ez megsütötte, és ez a..., jaj, hogy is..., icike-picike mind megette.*

Hetedik: *Ápa, én is köztük voltam, de a fegyverek ropogtak. Október 23 a születésnapom, bebújtam egy kapualjba. És ott voltál te is? Végre felkerültél Pestre, mérnök leszel, sügtad valahonnan a fülembbe. Hallottam, apa. Hallottam! Gyorsan feláll, de térdre esik. A Fehér köpenyes felsegíti.*

Másik: *Szia, te ki vagy? Örülök neked. Hoztál nápolyit?*

Egyik is feláll, és mintha ugráló kötelet hajtana: *Mackó, mackó ugorjál, seregjél és forogjál, tartsd föl a mancsodat, terpeszd szét a lábadat, mancsod érjen a földig, mackó, mackó ugorj ki! A Fehér köpenyes megfogja határozottan, és visszanyomja: Csüccs!*

Egyik: *Még feltekerem a kötelet! Várjon!*

Csend. Csak a demensothonból szűrődnek ki hangok.

Negyedik: *A fiam vitte el, ott lesz a zsebében, hívják a rendőrséget, belegyúrte apja zsebkendőjébe, taknyos, kimosom.*

Harmadik: *Nincsenek is szellemek, az óvó néni mondta, nem látta, pedig többször lefestettem.*

Ötödik: *Anya kóstolta meg először. Nyihaha. Ápa akkor már halott volt, Budapest romkoporsó. Feláll, mintha hintalovon lovagolna. Gyí-gyí-gyí, világháború! Gyí-gyí-gyí, világháború!*

Fehér köpenyes megfogja hátulról határozottan, és visszanyomja: *Üljön le, és csönd legyen!*

Hetedik: *Október 23 van? A születésnapom!*

Harmadik odahajol hozzá: *Szerelmes vagyok beléd! Csókolózunk?*

Kis nyáj szoknyában, nadrágban. Fehér köpenyes gazda tereli a báránycákat. Cszozgó, bicegő, sántító lábbelik. Botok, korlátok, egymásba kapaszkodó kezek. Szagpókhálók.

Fehér köpenyes: *Ügyes mindenki! De ez kinek a jele, széke? Megfogja Hatodik kezét.*

Hatodik: *Enyém! Zöld istállóban fekete lovak piros szénát esznek. Mi az?*

Másik: *Tejszínhabos kakaó kaláccsal! A habverést utánozza.*

Egyik: *Büdös van itt!*

Ötödik: *Puff, apa fejbe vágta a halat. Mímeli.*

Hetedik kezével pisztolyt formáz, és a mutató ujját a szájába teszi: *A bátyám így csinált, amikor megállt házunk előtt a kocsí. Durr, befogtam a fülemben, becsuktam a szemem. Behúzódtam a szoba sarkába. Összegörbül a széken.*

Másik: *Sütünk almakarikákat palacsinta tésztában, nagymama? Anya nem tud ilyen finomat!*

Harmadik: *Bográcsos birkapaprikás. Nyalogatta az ujját a puncim után. Megmarkolja az ágyékát, és vetkőzni kezd. Jó itt dolgozni.*

Fehér köpenyes odamegy, ruhába visszabújtat kezét, fejét: *Ejnye, ejnye, mit csinál? Ezt nem illik, és ilyen csúnyán beszélni!*

Hatodik: *Éliás, Tóbiás egy tál dödölle, ettél belőle. Kertbe mentek a tyúkok, mind megették a magot. Még ketten énekelni kezdik.*

Hatodik bólogatva: *Görögdinnye! Ügyes vagyok! Csak én tudtam!*

Harmadik: *Anya minden nap felakasztotta a holdat a fülére. Csak egy klipsz, nevetett.*

Egyik feláll, vezényelni kezd, véletlen meglöki Fehér köpenyes karját. A fehér tálból kiborul a chilis bab. A kőburkolaton potyadékok. Valaki jön, összesöpri.

Fehér köpenyes megfogja Egyik vállát: *Üljön le! Csak nyugodtan! Lenyomja a székre. És csend legyen már végre! Most már tényleg, aki megszólal, befejezi a vacsorát, és a sarokba áll!*

Beleült a csend a szavakba.

Nyolcvanéves kislány járkal a félhomályos folyosón. Az éjszaka kint kevésbé ráncos. Álmából riadt fel, hogy meztelen megy át a boltba, és apának gyógyszerért a patikába. Egy fehér köpenyes meglátja, visszakiséri az ágyához. Majd paskoló kéz, injekció. A *Csak egy forintot loptam anya pénztárcájából* kiáltást a paplan hamar betakarja.

Kis nyáj szoknyában, nadrágban. Heten-nyolcan vannak. Fehér köpenyes gazda ebédlőbe tereli a báránycákat. Csoszogó, bicegő, sántító lábbelik. Illatpókháló. Botok, korlátok, egymásba kapaszkodó kezek.

Hatodik: *É-liás, Tó-biás egy tál dödöle. E-ttél be-lőle. Két teáskanállal dobol az asztalon.*

Harmadik: *É-liás, Tó-biás egy tál dödöle. E-ttél be-lőle. Ne ismételd már!*

Ötödik: *Fejbe vágta a halat. E-ttem belő-le. Kertbe mentek a tyúkok, mind megették a magot.*

Másik: *Szia, örülök neked nagyon. Ismerlek? Hoztál ugye nápolyit!*

Hatodik arcát kezeivel takarva: *Viii, viii! Disznó sivit, nagymama mossa öcsi kádijában a beleit, majdnem hánytam, a konyhában a sparhelten forr a bor, beleakad a lábos fülébe a merőkanál, viii, viii!*

Negyedik: *Foga van, és mégsem eszik, fiam, lopta el a fésűm!*

Hetedik: *Itt vagyok, ragyogok! Amerika, London, Párizs, maga kérem nem normális. Feláll, átöleli a Fehér köpenyest. Hazajött a disszidens!*

Fehér köpenyes szipog és fogja a fejét: *Abbahagyni azonnal! Nyugodjatok már meg végre egy kicsit!*

Tornacipőt vesz fel a délelőtt. Egy-kettő. Kis helyiségben kis nyáj. Heten-nyolcan vannak, korlátokba kapaszkodó sűrű fájdalom sóhajtanak. Leülnek, felállnak, megfogják a szék háttámláját. Tornáznak. A fejükben is talán szól valami zene.

Fehér köpenyes: *Lépdelünk, menetelünk. Egy-kettő. Lépdelünk, menetelünk. Úgy, úgy, ügyes! Egyik kezünkkel elengedjük a karfát, lehajolunk! Jó, nagyon ügyes! Megismételjük! Úgy, úgy!*

Egyik: *Labdázunk! Labdázni szeretnék!*

Fehér köpenyes: *Mindjárt labdázunk, de előtte iszunk még egy kicsit. Sarokban asztal, kancsó, matricás poharak.*

Negyedik: *Kakálni kell! Lehet itt kakálni?*

Fehér köpenyes: *Mindenki nyugodtan maradj! Üljetek le, mindjárt jövök!*

Egyik elindul utánuk: *Nekem is kell! Hamarosan jövök! Hátra fordul, integet.*

Ötödik is feláll, mutogat: *Pelenkás volt még a háború. Két éves se, mint hugi. Majd jövök, hazudtál apa, aztán anya elment utánad.*

Fehér köpenyes visszanyomja a helyére: *Persze! Persze! Üljön le szépen! Mindjárt itt leszek!*

Egy fehér köpenyes sétál a fáradt kedvű folyosón, nézi a résnyire nyitott ajtókon a jeleket: labda, nap, zászló, autó, rózsza, lapát, ásó. Bentről szipogás, suttogás, sóhaj, szuszogás, horkolás. Pihen a félhomályos délután.

Egyik: *Anya mikor jön már? Nem akarok itt aludni!*

Hatodik kiáltása a másik szobából: *Csendes pihenő!*

Fehér köpenyes egy kis helyiségben ül, alszik az asztal, műbőr szék, megmozdul egy láb, résnyire nyitott száj. Megjelenik Egyik, harmincéves lehet, hyposzagú kezében vödör, partvis, lapát, lassú mozdulatokkal söprögetni kezd, lehajol, felvesz egy almacsutkát, kidobja az udvarra. Az ablakban Másik feje bukkan fel, kuktasapkáján sárgás-barna folt, karja megnyúlik, csattan egy pofon. A ködszerű fényben az elegánsan öltözött vendégekkel teli kerthelyiség irányába indul, motyog, bólogat, integet. Elton Jones Sacrifice száma hallatszik sejtelmesen: *We lose direction / No stone unturned / No tears to damn you / When jealousy burns.* Egyik kimászik az ablakon maga után húzva

három gyereket. A legkisebb sír, feltűnik Hatodik, ő is fiatalon, hozzáhajol, vigasztalja, átöleli, dúdol: *Cirmos cica haj. / Hova lett a vaj? / Ott látom a bajuszodon. / Most lesz neked, jaj.* Hirtelen ellöki magától a kislányt, bárgyún balettozni kezd, majd a távolba mutogat, ahol egy ágy lebeg a levegőben, rajta kapkodó szeretkező pár. Ötödik, negyvenes férfi, felemeli a kezét, megfogja a már üres ágyat, lehúzza a földre, táskájából lassan elővesz egy gyalut, fúrót, kalapácsot, fúrészt, szögeket.

Csengőhang. Macskapuhán körbejárja az ágyat, majd széles mozdulatokkal a gyalulást utánozza. Forgácsillat. Körülötte egyre nagyobb fúrészporkupac, és az ágy eltűnik. Csengő. Nyolcvanas évekbeli fekete műszálas trapéz-nadrágban, egyszerű kötött pulóverben a falból kilép Negyedik, mindkét kezében banán, pipiskedve odamegy Fehér köpenyeshez, közben a levegőben kapkodva telepakol déli gyümölcsökkel egy kosarat. Hirtelen megjelenik mellette Hetedik, elkapja a karját. Ismét csengőhang, alkoholszag. Fehér köpenyes szája becsukódik. Egyik: *Nem akarok itt aludni! Anya mikor jön már?* Hatodik kiáltása a másik szobából: *Csend legyen, csendes pihenő, jön mindjárt!* Egy középen lyukas piros-fehér-zöld színű zászlóban megjelenik Hetedik fiatalkori arca. Majd szaggatott mozdulatokkal intézkedik, mutogat, munkások dolgoznak, mérnek, kalapácsolnak, fúrnak, aztán rálép az átadásra kész hídra, de a híd, mint egy kígyó a nyakára tekeredik.

Kába pad, meg-megmozduló láb és kezujjak. Egy fehér köpenyes belép a helyiségbe, odamegy a székhez, megrázza Fehér köpenyest: *Hahó! Hahó, ébredj, fél 4 van! Mened kell tündérvédért az oviba!*

© Weyer Lili

Az enyészetbe tartó indián

II. RÉSZ

Tahiti

Norma McArthur, ausztrál demográfus, 1970-ben rendkívül szórakoztató szaktanulmányt tett közzé a *Science* hasábjain „A primitív népek demográfiája” címmel.¹ A szerző annak a kérdésnek szentelt figyelmet, hogyan lehet valamely, az írásbeliséget nem ismerő, s így önnön lélekszámáról feljegyzéseket készíteni nem képes „történelem előtti” populáció nagyságáról képet alkotniuk a „történelemmel rendelkező” *numerátus* szakembereknek.² Kutatási szakterületének megfelelően abból indult ki, hogy a megismerni szándékozó számára a legkedvezőbb állapot nyilván az lehet, ha veszünk valahol az óceán közepén egy mindentől és mindenkitől messze eső, átlátható nagyságú szigetet. Senki idegen nem tudja megközelíteni,

senki ott lakó nem tudja otthagyni; mi vagyunk a sziget „fölfedezői”.³ Nos, történetileg megadatott ez a helyzet. Tahitiról van szó. 1767-ben fedezte fel Samuel Wallis kapitány. Mint McArthur írja, 1767 és 1777 között majd’ annyi becslés született arról, hányan lakják a szigetcsoportot, mint ahányan arra jártak. 1767-ben úgy becsülte az angol hajó kapitánya, hogy „nagyjából százezer férfi, nő és gyerek lakja a szigeteket”. Egy évvel később Bougainville járt arra; megfontoltan tartózkodott attól, hogy számokat mondjon. Cook, az Endeavourrel arra járván ugyancsak tartózkodott ettől, óvatosan célzott csak arra, hogy a harcosok számából (erről bennszülött kalauza nyújtott neki tájékoztatást) meg lehetne tippelni a szigetlakók számát. Ugyanakkor hajójának egy „tudós úriember” utasa hetvenezerre becsülte számukat. 1772-ben egy spanyol fregatt járt arra, körbehajózta a szigetet, és arra a megállapításra jutott, hogy „legke-

---

A cikk első része lapunk 2018-as évfolyamának 11-es számában olvasható.

vesebb tízezen lakják”. Cook 1773-ban és 1774-ben is visszatért Tahiti-re, amikor is arra a következtetésre jutott, hogy a szigetlakók száma nem lehet kevesebb, mint 204 000. A hajóján tartózkodó George Forster természettudós viszont úgy becsülte a szigetlakók számát, hogy az „a legyszerényebb becslés szerint is legalább 120 ezer (ha ugyan nem több)”. Forster úgyszintén, a hajón tartózkodó édesapja azonban 144 125-re (nem ám 144 124-re vagy 144 126-ra!!!) becsülte a számukat. A már említett spanyol fregatt 1774 végén visszatért; kitétek két misszionáriust, egy tolmácsot és egy emezekről gondoskodó tengerészt. Egy év múlva a fregatt visszament értük, s Peruba visszatérvén azt jelentették az alkirálynak, hogy a helybeliek valamivel több, mint 15 ezren lehetnek.

Nos, tízezer és 204 ezer között a szorzó húszszoros. Akárhonnan is nézzük: a fehér ember becslései arról, hogy hányan éltek Tahitin, amikoriban az előbbieket az első időkben oda vetődtek, nagyjából mind egy szálíg használhatatlanok. Lehet ugyan hipotézisrendszereket kidolgozni s „modelleket” konstruálni, ezek azonban – mint McArthur malíciózusan megjegyzi – ha kontártákolmányoknak bizonyulnak, nem érnek többet az egyszerű „hasraütéses” módszernél, vagy annál, hogy „körbehajóznak egy szigetet, és megsaccolják, mekkora tömeg rohan ki

egy-egy öbölbe, megbámulni a csodálatos, 'Nagy Csónakot', amelyet addig soha még nem láttak.”⁴ Egy jeles szerző ugyan arról számol be 1990-ben írt tanulmányában,⁵ hogy Norman T. J. Bailey klasszikusnak tekintett könyve, *The Mathematical Theory of Infectious Diseases* második kiadása 1975-ben jelent meg,⁶ s e kiadás bibliográfiájában már 539, 1900 és 1973 között megjelent (véltetőleg ekkor volt a kézirat leadásának időpontja) „matematikai epidemiológia” témájú tétel található, majd' kétharmaduk pedig 1964 és 1973 között íródott/jelent meg. Nem merülök bele a részletekbe, annyi elég világosan látszik belőlük, hogy az 1945 előtti létszámbecslések megalkotói a gyógyító, illetve palliatív orvosi tevékenység akkori, 20. század eleji ismeretanyagán túlmenően nem igazán tudhattak a hétköznapi tapasztalatokat meghaladónál többet a járványok terjedéséről.⁷ Sattenspiel lefegyverző nyíltsággal fogalmaz:

A járványok terjedésére alkotott korai modellek többségét olyan alkalmazott matematikusok dolgozták ki, akiknek nem állt rendelkezésére hatékony számítógépes technika, s akik így inkább olyan modellek kidolgozásán bajlódtak, amelyek „írásztal mellett” elemezhetőnek bizonyultak. Az egyes emberek közötti fizikai érintkezés *random* módjának előfeltevése olyan munkahipotézis volt, amely

elégge leegyszerűsítette a fölvázolható modelleket ahhoz, hogy észszerű eredményekhez és intuíciókhoz lehessen általa jutni. Kár, hogy a való életben az emberek nem random módon érintkeznek egymással. (...) Valamilyen értelemben minden emberi társadalom strukturált, az a föltevés, hogy egy adott populációban az emberek random módon kerülnek egymással kapcsolatba, ritkán alkalmazható bármely betegségre is.⁸

Szerzőnk állítása szerint a fertőző betegségek az Újvilágban való terjedésének matematikájával csak a '80-as évek második felében kezdtek elfoglalkozni, akkor se sokan, s mint írja, az alkalmazott matematikai modellek „nem mondhatók különösebben szofisztikálnak”.

Vissza a számtanhoz

A 2. táblából (1. táblát ld. a cikk I. része, 96. oldal – a Szerk.) az olvasható ki egyértelműen, hogy majd' egy tucat szakember között van egy szem óvatos duhaj, aki félénken megáll 1-2 milliónál; egy másik, „kicsit bővérűbb, de azért óvatos” duhaj, aki 2 milliónál kicsivel többre becsüli az indiánok számát (igaz, az első szűkebben csak az Egyesült Államokról mond véleményt, a másik pedig a már definiált értelemben vett Észak-Amerikáról). Van aztán néhány bátrabb óvatos duhaj, de majd a felük 9 és 10 millióval (vagy még annál is többel) dobálózik.

Az 1945 utáni kutatási eredmények értelmezéséhez a korábban már megszólaltatott William Petersen-

2. tábla. Az észak-amerikai őslakosok lélekszáma 1492-t megelőzően (becsült adatok)

A becslés közlétezője	Publikálás dátuma	Lélekszám (fő)	Érvényesség
Richard Current	1987	2 millió +	Észak-Amerika
George Tyndall	1988	10-12 millió	Egyesült Államok
John Blum	1989	10 millió +	Egyesült Államok
James Martin	1989	5-8 millió	Észak-Amerika
Irwin Unger	1989	max. 9 millió	Egyesült Államok
James Davidson	1990	10 millió	Észak-Amerika
John Garraty	1990	1-2 millió	Egyesült Államok
Mary Beth Norton	1990	4-6 millió	Észak-Amerika
Thomas Bailey	1991	10 millió	Egyesült Államok
Alan Brinkley	1991	4 millió	Egyesült Államok
William M. Denevan*	1992	3 700 000	Észak-Amerika

Forrás: Daniels (1992), 299. oldal, illetve * Newson (1993), 250. oldal.

nek adom át a szót, aki a következőkre hívja fel a figyelmet. (Az érintett szakágak művelőitől a sértett fölhorkanást kéretik mellőzni... a stílus góromba, de az állításban nem biztos, hogy az igazságnak egyetlen morzsája sincs.)

Nyilván érvényesül valamilyen önszelektív hatás abban, hogy ki készül etnológusi pályára. Az e mögött működő beállítottságot csak fölnagyítja és megerősíti a képzés során beléjük „sulykolódó” ideológia; mindez azt eredményezi, hogy a pályán való tevékenységre szakmailag kiképzett „végtermék” az írásbeliséggel nem rendelkező népek felé érzelemteli, olykor azonban nyálasan érzelgős rokonszenvvel fordul. Az antropológusok sem tudják kivonni magukat a valamennyi társadalomtudomány esetében ma kimutatható gondolkodásmód hatása alól, mely a modern civilizációt, nagyjából úgy, ahogy van, de a liberális kapitalizmus formái között érvényre jutó változatában aztán végképp a Gonosztól valónak tartja. Mivel valahányszor a két kultúra találkozott egymással, elkerülhetetlenné vált, hogy az „összecsapásból” mindig a modern civilizáció kerüljön ki győztesen, mindazok, akik kénytelenek sajnálkozva tudomásul venni a győztes fél technikai jártasságban, politikai hatalomban mutatkozó fölényét, érthetően egyfajta *Götterdämmerung*ot vizionálnak az őslakosok népességfo-

gyatkozásában. A meredeken magasba fölszökő becslések érezhetően valamifajta drámai hatást akarnak kicsiholni, amikor az 1939-es 8 és fél milliót (A. L. Kroeber) 1962-re már 100 millióra (Woodrow Borah), majd pedig 113 millióra tornásszák föl (Dobyns).⁹

Az új szemlélet elterjedéséhez, úgy gondolom, két dolog kellett. Az egyik a Petersen említette „világ-nézeti nézőpontváltás”, a másik a tudományokban és a technikában bekövetkezett fejlődéshez alkalmazkodni nem tudás. Meg az, hogy a demográfusokon, történészeken (akit nem a WHO alkalmaz) koránt sincs olyan „fegyvelmező” nyomás, se teljesítménykényszerre és gyors „sikerre”, se lázalmok kergetésének tilalmára, mint az orvosokon. Vegyük mindjárt Dobynst! Dobyns, ha szabad így fogalmaznom, rögeszmésen hitt abban, hogy a fehér ember érkezénekk pillanatáig az amerikai kontinens lakosságára magas termékenység és alacsony mortalitás volt jellemző, meglehetősen homogén módon. „Az emberek ritkán haltak meg betegségekben a Kolumbusz előtti időkben” – idézi szerzőnk Ubelaker; hozzátéve, hogy

bármily vonzó legyen is ez az okfejtés, egyszerűen nem vesz tudomást arról az egyre növekvő számú paleopatológiai és paleodemográfiai szakirodalomról, amely egész sor halálos betegség léte-

zését támasztja alá, már a pre-kolumbián időkben is, és azt valószínűsíti, hogy a kontinens jelentős részén magasak lehettek mind a morbiditási, mind a mortalitási értékek.¹⁰

Mielőtt még bárki is félreértene: nem azt a képet kívánom sandán sugallani, hogy volna, ugye, a tudományos kutató, napnál világosabban kiderült számára az eredmény: X millió indián, majd ezt követően valamilyen „elköteleződésre” hallgatva elosztja az X-et hárommal, avagy fölszorozza negyvennel. Az persze előfordulhat, hogy egy kutató futóbolond legyen.

Ahhoz, hogy megértsük, milyen mechanizmusok hozzák létre az egymástól tízszeres vagy húszszoros mértékben különböző eredményeket, jó mulatság hozzáfogni a melléfogási technológiák változatairól John D. Daniels által adott elemzés alapos tanulmányozásához.¹¹ A szerző – szerintem – ugyanazt mondja, mint amit én az előzőekben kifejtteni igyekeztem:

A véleményegyezés hiánya részben a kutatók egymáséitól eltérő következtetéseinek tudható be, részben pedig annak, hogy a történelmi bizonyítékok alkalmatlanok határozott következtetések levonására. 1492-ben a szóban forgó területen élő őslakosok nem rendelkeztek a számukról információt

tartalmazó írásos feljegyzésekkel. Az európaiak akkoriban készült „korabeli” följegyzései pedig a legkevésbé sem tekinthetők megbízhatóknak. Felfedezők, kalandorok, katonák, kereskedők, missziós papok munkáiról van szó, a bennük foglaltak inkább csak olyan dolgokat tartalmaznak, amikről a szerzők úgy hitték, hogy dolguk az- zal foglalkozni: falvak, házak számával, törzsek harcosainak létszámával, kereskedés forgalmi adataival, térítések számával, születések számával. Becsültek ugyan létszámadatokat, de népszámlálást nem végeztek.¹²

Tegyünk hozzá mindehhez néhány dolgot, amire korábban Ubelaker már utalt, amikor óhatatlan elfogultságok, torzítások veszélyére hívta fel a figyelmet. Én, személy szerint, végtelenül szórakoztatónak találom, ahogy a korabeli *spanyol* szemtanúk beszámolóiba temetkező hispanista történészek, irodalomtörténészek arra hívják föl – idézetek sokaságát elővezetve – a „matematikai modelleket” alkalmazó *amerikai* demográfusok figyelmét, hogy a szemtanú hányszor mond ellent önmagának beszámolója egyik lapjáról a következőre lapozva, s hogyan hivatkozik *ugyanannak* a létszámnak rendre különböző „egész számú többszöröseire”. Arról nem is beszélve, hogy az ember gyarló. A demográfus ember. Ergo, a demográfus gyarló. Meglehet: nem tud kiválóan spanyolul, így

az első száz év gyakorlatilag spanyol nyelvű „dokumentarista szakirodalmát” legfeljebb fordításból ismerheti. Na, de milyen fordításból?!

Hogy Kolumbusz Kristóf írt valami hajónaplót, arról Magyarországon sokaknak lehet valamilyen tudomása. Kérdés, hányan tudják azt – hacsak nem olvasták Scholz László lebilincselő írását,¹³ hogy

az eredeti tudniillik nem maradt fenn, sőt az a másolat is eltűnt, amelyből Las Casas atya a XVI. században kijegyeztelte és egy nagyobb munka részeként közölte a hajónaplót. A spanyol szöveg tehát a napló alapvetően kétséges, nyilvánvalóan kivonatolt és gyakran ellentmondásos változata. A spanyol szöveg? Még ez sem biztos támpont: nem arra gondolunk, hogy Kolumbusz közismerten hibásan beszélt Kasztília nyelvét, hanem arra, hogy Szerb Antal minden bizonnyal közvetítő nyelvből (olaszból, franciából, angolból?) fordította a naplót. (Ha meg tudnánk állapítani, hogy melyik forrásból dolgozott, természetesen arra is fény derülhetne, hogy az eltérések mennyiben származnak tőle és mennyiben attól az olasz, francia vagy angol fordítótól, akit ő továbbfordított.)

És persze nem csak a fordítás hitelességével lehet gond. Ugyanebben az írásban van Scholznak egy rendkívül fontos mondata. Azt írja: Kolumbusz kénytelen volt úgy írni, hogy „a

valótlanságokat valószerűnek tüntesse fel”; s így folytatja: „mind királyi megbízói, mind tengerészei olyan eredményeket vártak tőle, amiket nem tudott teljesíteni. Mindkét helyzetből úgy talált kiutat az Admirális, hogy az irodalom eszközeivel művi valóságot teremtett”.¹⁴

Tovább sorolva a problémákat: a múlt események „realista” értelmezésére törekvő késői utód kénytelen arra berendezkedni, hogy azt fogadja el valóságosnak, amit a beszámolóknak többsége sugall. Ez a „többségi vélemény” azonban – s itt megint Patricia Seedre utalok¹⁵ – nem biztos, hogy az aktuális valóságot tükrözi, hanem esetleg csak annyit jelent, hogy az európai szerző, aki, persze, mindig egy *feltételezett* olvasóközönség számára írt – más kérdés, hogy az olvasó a Legkatolikusabb Uralkodó-e, vagy az alkirály, bárki „felettes” (püspök vagy hadvezér), vagy a „tudós közösség”, netán egyszerűen a művelt ember (s az is más kérdés, melyiküknek milyen olvasói elvárását vélelmezte a szerző; milyen haszonra, veszélyre sandítva írta a magáét) –, milyen fajta, úgymond *közösen osztott*, kulturális meggyőződésekre igazodott. Igazodott? Értsd: ha nem tudta teljesíteni a tőle várt eredményt, akkor „az irodalom eszközeivel teremtett művi valóságot”. (S ha már, akkor csapjuk még hozzá

a Sancho Panza-effektust is! Cervantes *Don Quijotéjában*¹⁶ Sancho nagy beleéléssel mesél egy történetet gazdájának. „Meglehetősen férfias lány volt” mondja,

amennyiben – mintha most is látnám – egészen takaros kis bajsza volt.

– Tehát ismerted? – kérdezte Don Quijote.

– Én nem ismertem, hanem akitől ezt a mesét hallottam, maga mondta. Oly valóságos történet ez, hogyha másvalakinek elmondom, bátran állíthatom s megesküdhetem rá, hogy magam is láttam.

Az „ő mondta, tehát én is láttam”-effektus nem könnyíti meg a forráskritikával élni akaró kutató dolgát. Hát igen... ez nem könnyű pálya!

A Daniels által elének tárt felsorolás technikáiban rendre fontos szerep jut *a kutató által racionálisnak gondolt munkahipotézisnek*. E hangsúlyozott „racionalitásnak” az egyes kutatók konkrét kinyilatkoztatásaira vonatkoztatott, általánosságban való kritikai elemzése természetesen nem (s nem is lehet) feladata írásomnak. Arra mindenképpen fontos föl hívni a figyelmet, hogy az *analógiára* támaszkodó módszer nagy óvatosságot igényel a kutató részéről.¹⁷ A ma rezervátumban élő indiánokról rendelkezésre álló demográfiai adatok nem biztosan jogosítanak föl arra, hogy belőlük egy 17. században élt

konkrét indián nemzettel történetekre következtethessünk. Egy afrikai törzsről a 17. században precízen rögzített adatok használatával is óvatosan illik bánni, nem biztos, hogy alkalmazhatók olyasfajta következtetések levonására, mint amilyenekre a kutató kíváncsi.

Egy másik említésre méltó probléma: szóba jöhető módszernek tartják még egy populáció által „belakott” termőterület „eltartóképességének” (*carrying capacity*) figyelembevételét. E kifejezésen azt szokás érteni, hogy adott környezet – a népesség rendelkezésére álló technológiai fejlettség szintjén – hány személyt képes *adott életszínvonalat biztosítva* eltartani. Lépünk át nagyvonalúan azon, hogy ehhez is – még ha nem vallják is be a módszer alkalmazói – hozzátartozik egy implicit munkahipotézis; az tudniillik, hogy az adott népesség valóban malthuziánus módon viselkedik, s lélekszámában belátható időn belül ténylegesen el is éri a plafont jelentő maximális számot. Inkább egy nem sokat köntörfalazó szerzőre hivatkozom, aki – megfelelőnek tűnő argumentációval kísérve az „eltartóképesség” fogalma ellen fölhozhatókat –, a következőképpen fogalmaz: „A fogalom elméletileg inadekvát, terep-kutatásban reálisan nem alkalmazható, mérőszámként pedig operacionalizálhatatlan.”¹⁸

Annak megítélése azonban, hogy milyen mértékben kell „lefokozni”

vagy „fölsrófolni” az adatokat, tökéletesen önkényes, azaz nem szakmai protokoll, hanem vérmérséklet kérdése. Mint korábban jeleztem már, azt senki nem vitatja, hogy a fehér hódítóval való találkozást az indiánok tömeges halálózása követte. A történészeknek rendelkezésére is állnak tömegével az olyan feljegyzések, amelyek igyekeztek számba venni az elhalálozottak számát. E létszámadatokkal szemben azonban epidemiológiai szakkérdésként vethető föl az a kritikai észrevétel (hogy mennyire jogosan, ez már a Lenin-elvtársi „konkrét helyzet konkrét elemzésének” kérdése): igaz-e vajon, hogy amikor a fehér telepes szembekerült az indiánok tömeges pusztulásával, akkor már annyi halottat fektethetett csak sírba, akiknek száma töredéke volt a kapcsolatfelvétel előtti létszámnak, mert a baktériumok hamarabb és könnyebben megtalálták az utat a létező indián populációkhoz, mint a fehér „becserkészők”. Nem is lenne ezzel semmi baj, ha lehetne tudni, hogy min alapszik a „halottfeltámasztó” pótlólagos létszám-kiigazítás technikája. Megvallom, én magam csak a 20. század első feléből s Madridból származó olyan információról tudok, hogy „Madrid határán serken még a holt is, Serken, talpra ugrik, s puskatust ragad.” Amikor egy kritikában azt olvasom, hogy Henry F. Dobyns (igen, az a Dobyns, aki az I. tábla adataiból oly

öntörvényűen kilóg), a következőkre vetemedik: számításokat végez, majd kimutatja, hogy a 16. században az őslakosok 50 százaléka halt bele a fehér embertől összeszedett fertőzésekbe. Talál azonban egy olyan adatot, miszerint 1898-ban valahol a helybéli hopi indiánok 74 százaléka halt meg himlőfertőzésben. Nem is kutakodik tovább, hogy máshol, másmikor, más hopik milyen arányban pusztultak a baktériumokkal folytatott küzdelemben: úgy dönt, hogy ő akkor most ebből a számból kezd el extrapolálni. Eljárásán szörnyülködve két kritikusa megjegyzi,¹⁹ illenék figyelembe venni: a hopik letelepült életmódot folytatnak, sűrűn lakott településeken élnek, s gyakran vesznek részt olyan közösségi tevékenységekben, mint például a rituális táncok. Epidemiológiai szempontból nyugodtan mondhatjuk ezt halmozottan hátrányos helyzetnek. Én meg azt mondom: Dobyns húzzon el a...

Egy kicsit konkrétan. Sherburne F. Cook és Woodrow Borah könyvére reagálva, David Henige igen hevesen utasítja el alkalmazott módszertanukat,²⁰ „módszertanon”, mint írja, azt értve: hogyan kezelik adatforrásaikat, milyen előfeltevésekkel terhelik meg az általuk alkalmazott statisztikai eljárásokat (mint szükségesnek tartja leszögezni, nem

magukkal a statisztikai eljárásokkal foglalkozik), s miképp alkalmazzák explicit és rejtett érveléseiket. Melőzve kritikája részletes ismertetését, két gondolatot emelnék ki okfejtéséből. Az egyik: úgy tűnik, hogy a megalapozott tudományos kutatómunkában eldöntendő kérdésekre kell választ találni, nem pedig előre meglévő meggyőződésekre őket megalapozó „bizonyítékokat”. Továbbá: a tisztesség azt kívánja, minél inkább igazolni látszik valami a kiindulásunk alapjául szolgáló hipotézist, annál szigorúbb vizsgálatnak kell alávetnünk, mielőtt hajlanánk arra, hogy elfogadjuk bizonyító erejét.

Úgy vélem a Zambardino nevű matematikus fogalmazza meg az alapigazságot, mely – mint minden alapigazság – végtelenül egyszerű. Arra int, ugyan ne veszítsük már el a józan eszünket. Előfordulhat, hogy egy tanulmány szerzőjénél-szerzőinél „nem voltak otthon”. Öreg hiba, maradjunk meg épeszűnek, különben nincs modell, ami segíthetne rajtunk. Miközben tanulmányában nagyon is kiáll a Henige által kritizált Borah és Cook mellett,²¹ akiket, más munkáik alapján, kitűnő és lelkiismeretes szakembereknek tart, a Hispaniola lakosainak számáról adott becslésüket habozás nélkül elveti. Nem azért, mert a kiszámolt eredményt lehetetlennek tartja, hanem azért, mert – mint mondja – tágabb kontextusba helyezve rendkívül

kevésbé látszik valószínűnek, hihetőnek. Az általuk 8 millióra taksált hispaniolai nagyjából annyi, mint az 1500-as évek Spanyolországában élő népesség, és kétszer annyi, mint az ugyanekkor a Brit Szigeteken élők száma. A Közép-Mexikónak tulajdonított lakosságszám pedig (mely régió alapterülete nagyjából egy-negyede egész Mexikónak) körülbelül fele az akkori Kínai Birodalom lakosságszámának, illetve ugyanannyi, mint V. Károly német-római császár birodalma lakosainak száma Spanyolországtól Németországig mindent összevonva.

Meglehetősen kevesen akadnak, akik ennél, s a későbbiekben sorrendre elkövetkező fegyveres megszárlásoknál (melyekről persze majd külön illik számot adnom) messzebb lépnek, s a gyarmati uralom nyomán a bennszülöttek társadalomszerkezetében, gazdasági-gazdálkodási tevékenységrendszerében, kultúrájában végbemenő változásoknak a demográfiai adottságokra gyakorolt közvetett hatásait is szem előtt tartanák.

Kevésbé látszik megalapozottnak azt hinni, hogy a délceg, természetközeli életmódot élő indián élete a fehér hódító megérkezése előtt romantikusan gondtalan lett volna. Árkádiai boldog pásztorábrándokról csak azért nem teszek említést,

mert – mint majd később látni fogjuk – pásztorolni való háziállatok nem találhatók az Újvilágban (hiszen éppen emiatt jelentenek védtelen prédát a fertőzést okozó baktériumoknak). Két dolgot nem mulaszthatunk el figyelembe venni. Először is, a Dobyns képviselte felfogás ellenére, semmi okunk azt gondolni, hogy az amerikai őslakosságra ne lenne érvényes az „uniformitariánus” munkahipotézis, azaz, hogy demográfiai jellemzői nem lehetnek gyökeresen mások, mint a világ bármely más pontján a „természettel való szervesen anyagcseréjében” vele hasonló technológiai szintet elért és azt az övével hasonló „eltartó-képességű” természeti környezetben élő népeisége. Fontos azt is észben tartani – ha már könnyű belefeledkeznünk abba, hogy az Óvilágból hozott fertőző betegségekre tragikusan fogékony indiánok hullottak, mint a legyek –, hogy habár kell is orvosi-epidemiológiai szakértelem a folyamatok értelmezéséhez, nem egyszerűen *csak* orvosi-epidemiológiai szakértelem kell. A mortalitás alakulásának fontos demográfiai következményei is vannak, melyek nyilvánvalóan egészlegesen érintik a társadalmat. Egyet mindenképpen hangsúlyoznék. Linda A. Newson arra figyelmeztet tanulmányában,²² hogy a preindusztriális társadalmakban rendkívül magasnak kell lennie a termékenységi mutatóknak. (Rész-

ben a magas csecsemő- és gyermekhalandóság, részben az alacsony várható élettartam miatt.) Ebből következően a termékenységi kapacitás mégoly szerény csökkenése is rendkívül *nehézzé* teszi, hogy egy populáció képes legyen fönntartani magát. Az óvilági eredetű fertőző betegségek nemcsak a szülni képes nők létszámát apasztották veszedelmesen, de a férfiak pusztultával a megmaradt nők teherbe esésének esélyei is romlottak. (Olyan „finom” problémákról már nem is beszélve, hogy sok idő mehetett veszendőbe, amíg új párkapcsolatra lehetett szert tenni.)

Jared Diamond kérdése

Az eddig említett szerzők – végül is érthető módon – Amerika felfedezésénél (vagy még későbből) kezdik el a maguk narratíváját. Ez a szomorú történet persze 1492-nél sokkal, de sokkal korábbiól indul. Korábban már említett, lélegzetelállító könyvében Jared Diamond, aki magát evolúciókutatóként definiálja, határozottan leszögezi, hogy

a történelem nem egyszerűen „egyik nyavalyás tény a másik után”, ahogy ezt egy cinikus megjegyezte. A történelemben valóban léteznek nagy, átfogó sémák, és a magyarázatuk felkutatása nemcsak eredménnyel kecsegtető feladat, de lenyűgöző is.²³

Később pedig egy állítást fogalmaz meg, majd egy kérdést tesz föl. Az állítás a kérdés:

Az időszámításunk előtti XI. évezred nagyjából megfelelő kiindulópontnak tűnik az egyes kontinenseken végbe ment történelmi fejlemények összehasonlításához. (...) Vajon az akkori állapotok szerint volt-e már bizonyos népeknek egyértelmű helyzeti előnye más földrészek népeivel szemben?²⁴

A kérdésre egyértelműen válaszol: *akkor még nem*. Eltelik azonban egy tucat évezred (meg egy fél), s 1532. november 16-án, a spanyol Pizarro, V. Károly német-római császár (I. Károly spanyol király) képviselőjében, 168 katonából álló szedett-vedett maroknyi csapattal tönkrevéri Atahualpa 80 ezer fős seregét. A végkifejlet elég ismert, nem is részletezem.

Még mindig válaszra vár azonban az az alapvető kérdés – mondja Diamond –, hogy miért Európa jutott [mindezeknek] a közvetlen előnyöknek a birtokába, és miért nem az Újvilág. Miért nem az inkák voltak azok, akik felfalták a lőfegyvert és az acélkardot, ültek olyan félelmetes állatok hátán, mint a lovak, hordoztak olyan betegségeket, amelyekkel szemben az európaiak védtelenek voltak; miért nem ők építettek óceánjáró hajókat, hoztak létre fejlett politikai szervezetet, vagy

tudták javukra fordítani több ezer év írott történelmét?²⁵

Az ezt az idézetet közvetlenül követő fejezet címe válasz a kérdésre. E cím: *A földművelés – hatalom*. Az eurázsiai kontinens egy meghatározott pontján, i. e. 11 000 környékén, a körülmények kedvező összejátszása következtében az ott, az úgynevezett Termékeny Félhold területén élő vadászó-gyűjtögető embercsoportoknak módjuk nyílt kitapasztalni a megszelídíthető állatok tenyésztése, az arra alkalmasnak bizonyuló növények nemesítése *mesterséggént* való gyakorlásának előnyeit. Ez a történet (s a technika vele párhuzamosan lezajló sokoldalú fejlődéstörténete) is eléggé ismert ahhoz, hogy kerülni lehessen a terjengős elbeszélésmódot. Említsünk címszavakat: letelepült életmód; népességszaporodás; élelmiszer-felhalmozás és élelmiszert nem termelő szakemberek ellátására való képesség. Szívem szerint itt most leütnék egy „-et, aztán végig gépelem a könyvet, és befejezésül megint leütnék egy ”-et, de attól tartok, ez nem lenne ildomos eljárás. Igyekszem hát csak a legszükebbeket idézni Diamond könyvéből, de legyen szabad nyomatékkal hangsúlyoznom, hogy az alább következők idézőjelek kitétele nélkül is Diamond gondolatainak, illetve fordítója mondatainak elorzásai. Az egyik fontos gondolat, amit kiemel-

nék Diamond érvelésrendszeréből, hogy emberi közösségek csak olyankor hagynak fel a vadászó-gyűjtögető életmóddal, ha az „élelmiszertermelés” technikai jobb eredménnyel kecsegtetnek az előzőénél (illetve ha a szükséges kapcsolódó technikák ezzel párhuzamosan kifejlődnek). Ebből természetesen adódik, hogy az élelmiszertermelés nem valamiféle „találmány”, hanem, mint Diamond fogalmaz, „egyszerűen kialakult, mint véletlenszerű döntések és azok következményeinek mellékterméke”.²⁶ Az, hogy a mind változatosabb formájú „kevert életmódokból” az emberek túlnyomó többsége átálljon a független élelmiszertermelésre, az mindenütt több ezer évbe telt, s hogy többségük átállt, az annak volt tulajdonítható, hogy a vadászó-gyűjtögető életmód az elmúlt 13 000 év folyamán egyre kevésbé bizonyult kifizetődőnek, mivel azok a források, melyek annak alapját jelentették (főként az állatok) megcsappantak vagy teljesen eltűntek, főleg azért, mert természetes szaporulatuk konstans mértékű volt, viszont a letelepült társadalom megnövekedett eltartóképessége azt jelentette, hogy egyre többen vadásznak ezekre az állatokra, amiből következően csökken a szaporulatuk (az, hogy a fajta nőstényeinek vadászását meghatározott időszakokban védik, nagyon is friss találmány), ez pedig öngerjesztő folyamatnak bizonyul.

Mint Diamond mondja, az élelmiszertermelés „valahogy kialakul”, de természeti korlátok között. Vannak – többségben vannak – *nem nemesíthető* növények, és vannak *nem háziasítható* állatok.²⁷ A 200 000 vadnövény közül – mondja Diamond, s én el is hiszem neki – az emberek csak néhány ezret fogyasztanak, és ezek közül is csak pár száz lett úgy-ahogy nemesítve. Ennek a több száz növénynek a nagy része is étrendünknek csak kisebb részben kiegészítője, és önmagában nem lennének elegendők arra, hogy egy civilizáció fölemelkedését lehetővé tegyék. A mai világ teljes éves terménykészletének több mint 80 százalékát mindössze egy tucat faj teszi ki. Ez az egy tucat „nagyágyú” pedig nem más, mint a gabonafélék közül a búza, a kukorica, a rizs, az árpa és a cirok; a hüvelyesek közül a szójabab; a gyökerek és gumók közül a burgonya, a manióka és az édesburgonya; a cukorforrások közül a cukornád és a cukorrépa; a gyümölcsök közül pedig a banán. Az emberek által elfogyasztott kalóriamennyiség felét egyedül a gabonafélék szolgáltatják. És ezt az információtömeget egy büszke, egy *homo sapiens* mivoltunkra jogosan büszke mondattal zárja: „Az, hogy korunkban egyetlen fontosabb ehető növényt sem sikerült nemesítenünk, arra utal, hogy az ősi népek valóban felkutatták gyakorlatilag az összes hasznos vadnö-

vényt, és természetették valamennyi érdemest.”²⁸

Folytassuk Diamond hasonló logikát követő gondolatmenetét. A Földön csak mintegy 148 olyan nagytestű növény-, illetve húsevő emlősfaj él, amelynek háziasítása szóba jöhet. Ám hogy egy emlős alkalmas-e a háziasításra, az jó néhány tényező függvénye, s nincs az a pénz a világon, amiért kihagynám idézni annak a fejezetnek az elejét, melynek címe: „Zebrák, boldogtalan házasságok és az Anna Karenina-elv”.

A háziasítható állatok hasonlók egymáshoz; minden nem háziasítható állat a maga módján nem az. Ha olvasóm úgy érzi, ilyesmit már olvashatott valahol, akkor igaza van. Csak egy-két változtatás, és megkapjuk Tolsztoj nagyszerű regényének, az *Anna Kareninának* az első mondatát: „A boldog családok hasonlók egymáshoz; minden boldogtalan család a maga módján az”. E mondat tolsztoji értelemben azt jelentheti, hogy egy boldog házasságnak sok tekintetben sikeresnek kell lennie: szexuális vonzalom, anyagiak, gyermeknevelés, vallás, a háztárs családja és egyéb alapvető kérdések szempontjából. Egyetlen lényeges szempont kudarca romlásba döntheti a házasságot, még akkor is, ha az a boldogság összes többi kellékével rendelkezik.²⁹

A nagytestű háziállatok azzal is forradalmasították az emberi társadalmat, hogy szárazföldi közlekedésünk fő eszközeivé lettek egészen a vasút XIX. századi megjelenéséig. Az állatok háziasítása előtt egyetlen módja volt a javak és emberek szárazföldi szállításának – az emberi hát (89. oldal). Érdemes amúgy sorra venni, hány szempontból voltak is döntő fontosságúak az emberek számára a háziasított emlősök. A leglényegesebbek: a hús, a tejtermékek, a trágya, a szárazföldi szállítás, a bőr, a katonai támadófegyverként való használat, az eke vontatása, a gyapjú, továbbá azok a baktériumok, amelyek elpusztították a korábbi védettséggel nem rendelkező népeket. (Ezek mellett természetesen a kisebb háziasított emlősök és szárnyasok, valamint rovarok is hajtottak hasznát az ember számára. De – Diamondtól kölcsönözve a szót – egyikük sem húz ekét, szállít embert, a kutya kivételével egyik sem vontat szánt vagy vesz részt harcokban (159. oldal).

Az amerikai és eurázsiai élelmiszertermelés legszembeszökőbb különbsége a nagytestű háziemlős fajokhoz kapcsolódik. Amíg a vízi- és a szélmalomok át nem vették a közép-korban Eurázsia emlősállatainak szerepét, az emberi izomerőn túl ezek jelentették a legfőbb „ipari” erőforrást is. Megszokott dolog, hogy az ipari forradalom kezdetét önkénye-

sen a XVIII. századi Angliával és a gőz energiájának munkára fogásával kapcsoljuk össze, pedig valójában a víz és a szél energiáján alapuló ipari forradalom már a középkorban elkezdődött Európa-szerte. 1492-ben, mindazt a munkát, amihez Euráziában az állatok, a víz és a szél erejét használták, az amerikai kontinens lakói még emberi izomerővel végezték (360. oldal). Ha Észak- és Dél-Amerika nagytestű emlősei nem haltak volna ki a pleisztocén végén, a történelem is más fordulatot vehetett volna Diamond szerint.

Eurázsia induló előnyéhez – vadon élő állat- és növényfajai mellett – még az is hozzájárult, mondja Diamond, hogy az állatok, növények, gondolatok, a technológia és az emberek könnyebben juthattak el egyik területről a másikra, mint Amerikában, ami számos földrajzi és környezeti tényezőnek tudható be. Eurázsia kelet-nyugati irányú főtengelye, Amerika észak-déli tengelyétől eltérően lehetővé tette az áramlást úgy, hogy közben a földrajzi szélesség és az ahhoz kapcsolódó környezeti változók állandóak maradtak. Az Óvilágban kelet és nyugat felé a macedón és a Római Birodalom egyaránt 5000 km-re nyújtózott, a mongol birodalom pedig 10 000 km-re. Mezoamerika birodalmainak és államainak viszont semmiféle politikai kapcsola-

lata nem volt a tőlük mintegy 1200 km-rel északra, az USA keleti részén élő társadalmakkal és az alig 2000 km-rel délre, az Andokban élő társadalmakkal; sőt, úgy tűnik, még csak nem is hallottak róluk (368. oldal).

Ami az Óvilág és az Újvilág, a fehér ember és az indián viszonyát illeti, a pleisztocén végén már visszafordíthatatlanul eldőlt, hogy a fehér ember lesz az, aki az amerikai kontinens őslakosait fogja *indiánként* emlegetni (az őslakosok számára ugyanis ez a gyűjtőfogalom értelmetlen volt), és nem az amerikai őslakosok különböző nemzetei fogják Európában mozogva *sápadtarcúnak* emlegetni a svédet, horvátot, lengyelt, franciát, észtet vagy írt.

Diamond gondolatainak ismertetését illik annak nyomatékos hangsúlyozásával zárni, hogy ez a történet nem a *fehér ember* felsőbbrendűségének története. Könyvének még valahol az elején van egy szép, s általam idézésre érdemesnek ítélt mondat.

Az újságírók gyakorta kérik arra a szerzőket, hogy egy-egy hosszú könyvet egyetlen mondatban foglaljanak össze. Íme egy ilyen mondat ezzel a könyvvel kapcsolatban. „A történelem az egyes népek környezetének különbségeiből adódóan alakult eltérő módon, és nem az egyes népek biológiai különbségei miatt.”³⁰

Epilógus

Azzal kezdtem, hogy a 19. század végére az Egyesült Államok népszámlálási eredményei az őslakosok lassú elfogyását valószínűsítették. Mint fentebb jeleztem, ez nem következett be. Úgy illik tehát, hogy valamit arról is mondjak, mi történt az indiánokkal a 20. században.

Az emelkedő trend 1920-ban tapasztalt kis megrogyását az adatközlő kisebb részben az indiánokat talán erősebben érintő 1918–19-es spanyolnátha járvánnyal magyarázza, lényegében azonban azzal, hogy a Népszámlálási Hivatal pénzügyi megszorítások miatt nem tudott olyan fokozott figyelmet fordítani az indiánok számbavételére, mint a korábbi, illetve következő évtizedekben. (Ha ilyen gikszer nem fordult volna elő, és mondjuk az 1910 és 1930 közötti évtizedenkénti létszámnövekményt azonos mértékűnek tételeznénk, akkor e húsz év alatt évtizedenként 33 357 fővel gyarapodtak volna az indiánok.) Ránézésre is látszik, hogy

1950 után radikálisan megváltozott a helyzet. 1990-re az indiánok száma nagyjából megnégyszereződött. A vándormozgalom hatása gyakorlatilag nem jöhet szóba; a születések/halálozások ilyen eredményt hozó alakulása eléggé természetellenesnek minősülne. Mi történt hát?

1960-ra a népszámlálási adatfelvétel módszertanában fontos változás történt. Korábban a kérdezőbiztos döntött arról, fehér ember-e az adat-szolgáltató, mostantól ő minősítette önmagát... s egyre többen és többen nyilatkoztak úgy, hogy ők indiánok.

Mint Russel Thornton fogalmaz:

Az Egyesült Államokban 1960 óta az etnikai hovatartozás önbevallásos alapon működik. (...) Az indiánok létszámában az 1960-as adatokból 1970-re bekövetkezett növekménynek nagyjából 25 százalékát becsülik abból származónak, hogy 1970-ben olyanok is „indiánnak” mondták magukat, akik 1960-ban erre nem vállalkoztak. Az 1970-ről 1980-ra bekövetkezett növekmény 60 százalékát becsülik ilyennek,

3. tábla

Év	Indiánok száma	Növekmény (fő)	Év	Indiánok száma	Növekmény (fő)
1900	237 196	–	1950	343 410	9 441
1910	265 683	28 487	1960	551 669	208 259
1920	244 437	–21 246	1970	827 268	275 599
1930	332 397	87 960	1980	1 420 400	593 132
1940	333 969	1 572	1990	1 959 234	538 834

Forrás: Shoemaker (1999), 4. oldal, illetve saját számítás.

a regisztrált adatok 1980-ról 1990-re bekövetkezett növekményének pedig 35 százalékát.³¹

Nem tudható, hogy az 1950-es népszámlálási létszám-adathoz képest 1960-ra majd' 210 ezres növekményből mennyi tudható be az önbevallásos rendszerre való áttérésekből. Ha elfogadjuk Thornton fenti állítását, abból viszont az következik, hogy 1960-ról 1970-re most már azonos módszertani technika mellett is a „természetes létszám növekményen” túl, majdhogynem 69 ezer ember döntött úgy, hogy ő – szemben a korábbiakkal – mostantól indiánnak tartja magát. Tíz év múlva már közel 360 ezer „új jelentkező” gyarapította a természetes mértékűnek gondolható indián szaporulatot. Az „1980-ról 1990-re bekövetkezett növekmény” esetében a 35 százalék pedig 188 592 friss keletű etnikai csatlakozást jelentett.

Mindez természetesen felvet bizonyos problémákat. Már csak a szűken módszertani jellegű operacionális szintjén is. Ezen a szinten leragadva, egy nagyon tárgyyszerű ismertetésnek adom át a szót.

Napjainkban a demográfiai adatok rögzítésével foglalkozók (s így áttételesen az adatokat használók is) egyre kizárólagosabban az önbevallásos módszer alapján próbálják elkülöníteni a lakosság faji és etnikai hovatár-

tozás szerinti alcsoportjait. Így tehát egy megkérdezett faji hovatartozásáról csak maga a megkérdezett dönthet. Amit mond, azt el kell fogadni. (...) Az önbevallásos módszer azonban nincs minden probléma híján, ugyanis is azon felül, hogy kérdéses, vajon mit is ért valaki fajon meg etnikumon, arról még kevesebbet tudunk, hogy mik azok a bonyolult tényezők és mechanizmusok, amelyek hatására kialakul, hogy az ember milyen fajhoz, milyen etnikumhoz tartozónak látja magát.³²

Mindehhez hozzáteszi: „a faj, abban az értelemben, ahogyan a Népszámlálási Hivatal használja ezt a fogalmat, nem nyugszik semmiféle világos, tudományos definíción, amely valamilyen értelemben biológiai állományba való tartozást sugallana”. Az előre megadott válaszlehetőségek, melyek közül az adatszolgáltató válogathat, egymást kizáróak, s közülük csak egy adható meg érvényes válaszként. 1980-tól azonban a leszármazásra vonatkozó kérdésekre több válasz is adható lett (a „beikszelt” válaszok közül az első kettőt vették csak figyelembe az adatfeldolgozásnál). Ennek eredményeként *indiánnak* azonosította magát 1 539 830 személy, viszont 6 754 800 ember volt, aki arról számolt be, hogy ereiben indián vér (is) csörgedezik. Ebből a közel 7 millió személyből majd' 5,2 millió *fehérnek* tartotta magát (77%), majd' 1,2 millió (18%) pedig

4. tábla. Az indián származási háttérű lakosság iskolai végzettsége és anyagi helyzete

	Iskolában töltött évek száma (átlag)	1979. évi kereset (átlag)
Indián	10,7	8 307 \$
Többes leszármazású indián	12,3	10 680 \$
Indián származású amerikai	11,5	10 742 \$

Forrás: Snipp (1986), 345. oldal.

úgy válaszolt, hogy bár nem tisztán indián származék, azért ő *indiánnak* tartja magát. Tovább elemezve a '80-as népszámlálási adatokat, Snipp megjegyzi, hogy

a korábbi szakmai zsargon szerint, azt az indiánt, akinek másfajta vér is csörgedezik az ereiben *keveréknek* vagy *félvérnek* nevezték, ma azonban a „többes leszármazású indián” elnevezést (*American Indian of multiple ancestry*) megfelelőbbnek tartják. Végezetül van még egy olyan csoport is, amely az indián véren túl más származást is megjelöl, de ennek ellenére indiánnak tekinti magát: az őket megillető elnevezés „indián származású amerikaiak” (*Americans of Indian descent*).³³

A kérdés nyilvánvalóan az, hogy amikor „indián”-ról beszélünk, „indián”-ról állítunk valamit, akkor kikről beszélünk, kikről állítunk va-

lamit. Az Amerikai Egyesült Államokban 1 millió, vagy 7 és fél millió indián lakik? Hol a helye az amerikai társadalomban annak, aki indián?

Én most nem fogok bele az adatok elemzésébe. Annak tekintem ezt a tanulmányt, ami. Az amerikai népszámlálási adatfelvétel gyakorlatáról adott tárgyyszerű beszámolóknak, illetve arra való, jelzesszerű utalásnak, hogy – így vagy úgy! – de a népszámlálási adatokat értelmezni kell.

Itt az ideje annak, hogy pontot tegyék ennek az írásnak a végére. Nyilvánvaló (tehát nem igényel körülményes indoklást), hogy a Diamond-léptékű nagy, átfogó történelmi sémák és magyarázatok felkutatásának lenyűgöző feladatán túl, egy másfajta léptékű értelmező elemzésre is sort kell keríteni. Ez azonban – ahogyan mondani szokás – „már egy másik történet”. És nem is csak egy...

- Daniels, John D.: The Indian population of North America in 1492. *The Williams and Mary Quarterly*, Vol. 49. no. 2. (April, 1992), 298–320.
- Diamond, Jared: *Guns, Germs and Steel: the fates of human societies*. 1997. Magyarul: *Háborúk, járványok, technikák. A társadalmak fátumai.* (Fordította Födő Sándor.) Typotex Kiadó, 2001.
- Dobyns, Henry F.: An appraisal of techniques with a new hemispheric estimate. *Current Anthropology*, Vol. 7. no. 4. (September, 1966), 395–416.
- Fawcett, William B. – Alan C. Swedlund: Thinning populations and population thinners: The historical demography of Native Americans. *Reviews in Anthropology*, Fall, 1984, 264–269.
- Henige, David: On the contact population of Hispaniola: History as higher mathematics. *The Hispanic American Historical Review*, Vol. 58. no. 2. (May, 1978), 217–237.
- Jacobs, Wilbur J.: The tip of an ice-berg: Pre-columbian Indian demography and some implications for revisionism. *The William and Mary Quarterly*, Vol. 31. no. 1. (January, 1974), 123–132.
- Johansson, Ryan S.: The demographic history of the native peoples of North America. *Yearbook of Physical Anthropology*, Vol. 25. (1982), 133–152.
- McArthur, Norma: The demography of primitive populations. *Science*, Vol. 167, 1970. február 20, 1097–1101.
- Newson, Linda A.: The demographic collapse of native peoples of the Americas, 1492–1650. *Proceedings of the British Academy*, Vol. 81. (1993), 247–288.
- Ramenofsky, Ann: Native American disease history: past, present and future directions. *World Archeology*, Vol. 35. no. 2. (2003), 241–257.
- Russell, Thornton: Health, disease, and demography. In: Deloria, Philip J. – Neal Salisbury (eds): *A Companion to American Indian History*. Blackwell Publishers Ltd, 2002, 68–84.
- Sattenspiel, Lisa: Modeling the spread of infectious disease in human populations. *Yearbook of Physical Anthropology*, Vol. 33 (1990), 245–276.
- Scholz László: Az admirális (b)irodaloma. *Holmi*, 1992, 10. szám, 1686–1690.
- Seed, Patricia: „Failing to marvel”. Atahualpa’s encounter with the Word. *Latin American Research Review*, Vol. 26. no. 1. (1991), 7–32.
- Seed, Patricia: *Ceremonies of Possession in Europe’s Conquest of the New World, 1492–1640*. Cambridge University Press, 1995.
- Shoemaker, Nancy: *American Indian Population Recovery in the Twentieth Century*. University of New Mexico Press, 1999.
- Snipp, C. Matthew: Who are American Indians? Some observations about the perils and pitfalls of data for race and ethnicity. *Population Research and Policy Review*, Vol. 5. (1986), 237–252.
- Stannard, David E.: *American Holocaust. Columbus and the Conquest of the New World*. Oxford University Press, 1992.
- Ubelaker, Douglas H.: Prehistoric New World population size: historical review and current appraisal of North American estimates. *American Journal*

of *Physical Anthropology*, Vol. 45. no. 3. (1976), 661–666.

Ubelaker, Douglas H.: Patterns of demographic change in the Americas. *Human Biology*, Vol. 64. No. 3. (June, 1992), 361–379.

Zambardino, R. A.: Critique of David Henige's „On the contact population of Hispaniola: History as higher mathematics”. *The Hispanic American Historical Review*, Vol. 58. no. 4. (November, 1978), 700–708.

JEGYZETEK

---

1. McArthur, Norma: The demography of primitive populations. *Science*, Vol. 167, 1970. február 20.
2. Ha lehetnek *literátus* emberek...
3. Az „általam vagy, mert meg én látalak” attitűd, persze a fehér gyarmatosító hatalmi fölényére, kényszeríteni tudó (fegyveres) erejére támaszkodik. Noam Chomskyval készült egyszer egy interjú az Ötszázadik Évforduló kapcsán. Ebben öblögetve kifejti, hogy Amerikát már Kolumbusz előtt jó pár ezer évvel korábban fölfedezték az őslakosai. „Csak lakatlan terület lehet felfedezni” – mondja. „Olyat, ahol emberek élnek, nem. Ha Mexikóba utazom, nem mondhatom azt, hogy 'Felfedeztem Mexikót.'” Chomsky számár! Egyhetes nyaralás után léleknyugalommal írhatok könyvet „Fölfedeztem Görögországot” címmel. Senki épeszű ember nem fog Kolumbusz-klónt látni bennem. (Ja! és ne vegyék meg!)
4. McArthur (1970), 1099. oldal.
5. Sattenspiel, Lisa: Modeling the spread of infectious disease in human populations. *Yearbook of Physical Anthropology*, Vol. 33. (1990). 245. oldal.
6. Sajnálattal kell közölnöm, hogy az Interneten hosszú keresés után sem sikerült rájönnöm, mikor jelent meg az első kiadás.
7. Hogy aztán az úgymond tapasztalati tudás mennyire tekinthető tudományos tudásnak, annak tárgyalása nem tartozik ennek az írásnak a kompetenciájába. Az érdeklődő sokat tanulhat Luc Boltanski: *Prime éducation et morale de classe* című könyvéből (Mouton, 1969).
8. Sattenspiel, (1990), 247–248. oldal.
9. Petersen (1975), 236. oldal. A hivatkozott Borah-féle 100 millió azért nem szerepel az I. táblában, mert – akár csak Kroeber az idézetben szereplő 8 és fél milliója – a kontinens egészére vonatkozó adat.
10. Ubelaker (1992), 363–364. oldal. Bizonyítékként olyan régészeti kutatások eredményeire hivatkozik, amelyekben a régészeti anyagot négy csoportba rendezték: földművelés előtti részmintá (i. sz. 1150-nél korábbi leletek); pre-kolumbián földművelők részmintája (1150 és 1350 közötti időszak); kapcsolatfelvétel kezdeti időszaka (1607–1680 között); végül egy 1686 és 1702 közötti időre datált részmintá. Az eredmények arra látszanak utalni, hogy a föltárt tetemek testmérete és csontozatuk erőssége

- már a Kolumbusz előtti időszakban is trendszerű csökkenést-romlást mutatott, ami egyértelműen a táplálkozás minőségében bekövetkezett romlásra utal. (Uott, 367. oldal.)
11. Daniels (1992).
  12. Daniels (1992), 298–299. oldal.
  13. Az admirális (b)irodalma. In *Holmi*, 1992, 10. szám, 1687. oldal.
  14. Uott, 1688. oldal.
  15. Seed (1991), 9. oldal.
  16. Cervantes: *Don Quijote*. (Fordította György Vilmos.) 20. fejezet, Európa Könyvkiadó, 1989, 193–194. oldal.
  17. Főleg azért, mert elég elterjedt hit az etnohistoria művelői meg a kulturanropológusok között, hogy az úgynevezett „primitív társadalmakban” évszázadokon keresztül nem változik semmi.
  18. Brian Hayden: The carrying capacity dilemma: an alternate approach. *Memoirs of the Society for American Archaeology*, No. 30 (1975), 11. oldal.
  19. Fawcett, William B. – Alan C. Swedlund: Thinning populations and population thinners: The historical demography of Native Americans. *Reviews in Anthropology*, Fall 1984, 264–265. oldal.
  20. Henige, David: On the contact population of Hispaniola: History as higher mathematics. *The Hispanic American Historical Review*, Vol. 58. no. 2. (May, 1978), 231. oldal.
  21. Zambardino, R. A.: Critique of David Henige’s „On the contact population of Hispaniola: History as higher mathematics”. *The Hispanic American Historical Review*. Vol. 58. no. 4. (November, 1978), 700. oldal.
  22. Newson, Linda A.: The demographic collapse of native peoples of the Americas, 1492–1650. *Proceedings of the British Academy*, Vol. 81. (1993), 255. oldal.
  23. Diamond (2001), 29. oldal.
  24. Uott, 33. oldal.
  25. Diamond (2001), 79. oldal.
  26. Diamond (2000), 105. oldal.
  27. Utóbbi terminus nem azért nyomatékosítandó, hogy a kis herceg rókJáját leválasszuk erről a történetről, hanem azért, mert a terminológiai különbségtevés lényegi. Hannibál elefántjai szelídített elefántok voltak. Az afrikai elefánt nem háziasítható. És az indiai sem.
  28. Diamond (2001), 132–133. oldal.
  29. Diamond (2001), 158. oldal. Annak nyomon követésével, hogy mik is a háziasítás lehetőségének feltételei, nem kívánok foglalkozni.
  30. Diamond (2001), 22. oldal.
  31. Lásd Russel Thornton: Health, disease, and demography. In Philip J. Deloria – Neal Salisbury: *A Companion to American Indian History*, Blackwell Publishers Ltd., 2002, 76. oldal.
  32. Snipp, C. Matthew: Who are American Indians? Some observations about the perils and pitfalls of data for race and ethnicity. *Population Research and Policy Review*, Vol. 5. (1986), 237. oldal.
  33. Snipp (1986), 244. oldal.

AJÁNDÉKOZZON ÉLET ÉS IRODALMAT!

Lepje meg családtagjait, barátait, üzletfeleit
Élet és Irodalom-előfizetéssel!

Rendelje meg igényes grafikai kivitelű ajándék-
utalványunkat, s adja át annak, akit tartalmas
és maradandó ajándékkal kíván megtisztelni.

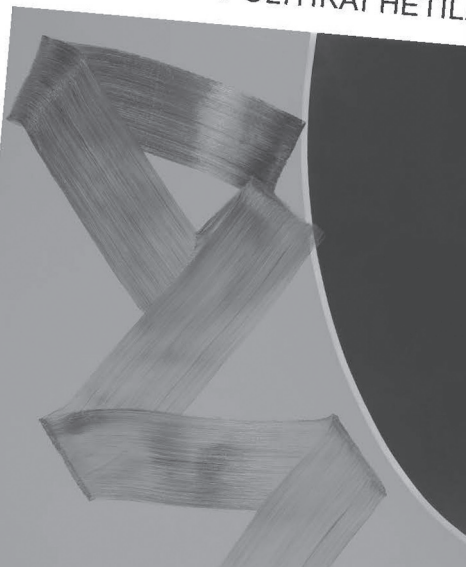
Hónapokon át mindig Önre emlékezteti majd őt
a hetenként érkező *Élet és Irodalom*.

Az ajándékutalvány
megrendelhető,
illetve megvásárolható
a szerkesztőségben:

1089 Budapest,
Rezső tér 15.,
tel.: 210-5149,
210-5159,
fax: 303-9241,
e-mail:
lapterjesztes@es.hu,
es@es.hu

Az előfizetés díja: negyedévre
6300 Ft, fél évre **10 800 Ft**,
egy évre pedig **19 860 Ft**

ÉLET ÉS IRODALOM
IRODALMI ÉS POLITIKAI HETILAP

VEGYE MAGÁNAK A BÁTORSÁGOT!

DE MÉG JOBB, HA ELŐFIZET

Még sosem volt ilyen fontos.

Sem Önnek, sem nekünk.

Fizessen elő most egy évre **11 190 forint kedvezménnyel*** mindössze 21 960 forintért a Magyar Narancsra, és nem csak bátorságot kap tőlünk, de a legtöbb helyen **20 százalékos kedvezményre** jogosító Magyar Narancs Olvasókártyát is!

*Az áruspéldányhoz képest.

SZÁMOLJON VELÜNK!

egy szám újságárusnál: 650 Ft

egy szám éves előfizetőknek: **430 Ft**

ELŐFIZETÉSI ÁRAK:

negyedév: 6 600 Ft

fél év: 12 000 Ft

egy év + olvasókártya: 21 960 Ft

20% kedvezmény:

Belvárosi Színház | Bethlen Téri Színház | Cirko-Gejzír | Fonó Budai Zeneház | Írók Boltja | Jurányi Ház | Katona József Színház és Kamra | Ludwig Múzeum | Örkény Színház | Petőfi Irodalmi Múzeum | Radnóti Színház | Székény Színház | Trafó

10% kedvezmény:

Tengerszem Túrabolt | Transit Art Café

Részletek:

www.magyararancs.hu/elofizetes

MAGYAR NARANC